

ԱՐԶԱՆԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԺԱՒԱԹԱԹԵՐԹ

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԺԱՒԱԹԱԹԵՐԹ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵ

Տարեկան ըստանդարտագրերն է հիշք ընդունել: Բաժանորդագրող թիւնն ընդունվում է «ԱՐԶԱՆԿԱՆ» խմբագրատանը և Կենտրոնական Գրավաճառանոցում: Ստորագրող քաղաքը գրվում է՝ Тифлисъ. Редакция „Арцаганкъ“.

Պատճեն համարները 10 Կ.

Յոյստարարութիւնների բաւին 2 Կ.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ: Բարձրագոյն Հրովարտակ: Ս. Ետայի Պատրիարք: Մշակ: Ուսուցչուհիների ժողովարձ օգնութեան ընկերութիւն: Այգի պահանջի վարժարան: Շեքամապահութեան ձեռնարկ: Լավրովիկու ճառը: Բաց նամակ: ՏԱՃԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆ: Կարնոյ դատաւ: ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ: Հեռագրեր: Ֆէլիքսով: Շառլաթան: Եան էրնստ Սմոլեար: ՄԱՏԵՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ: Հոգու գաղափարը: ՉԱՆԱԶԱՆ ԼՈՒՐԵՐ: ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ:

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԲԱՐՁՐԱԳՈՅՆ ՀՐՈՎԱՐՏԱԿ

Ծայրագոյն պատրիարքին էջմիածնայ և կաթողիկոսին ամենայն հայոց՝ Մակարայ:

Ի հռչակումն Մեր ուշադրութեան առ Հայ եկեղեցին և ի յայտարարումն Մեր առանձին բարեհաճութեան առ ձեզ յառկալէս, Ամենողորմաբար դասեցինք ձեզ Մեր Կայսերական կարգի մէջ յանուն բարեպաշտ և սուրբ մեծ իշխան Ալեքսանդր Նեվսկիի, որի նշաններն ընդ սմին առաքում ենք, մնալով առ ձեզ Մեր Կայսերական գթութեամբ բարեյորդոր:

Իսկականի վերայ Նորին Կայսերական Մեծութեան յատուկ ձեռքով գրուած է

«ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ»

Ի Պետերհոֆ,

18 յուլիսի 1885 ամի:

† Անցեալ օգոստոս ամսի 29-ին ի Տէր Հանգեալ Երուսաղէմայ պատրիարք Ամեն Տ. Եսայի արքեպիսկոպոսն:

Քաղում ենք «Լոյս» լրագրից հետեւեալ տեղեկութիւնները Հանգուցեալի մասին. «Հոգելոյս Սրբազան 1818-ին ծնած էր Կեսարիոյ Թալաս գիւղին մէջ, և 1848-ին Երուսաղէմ յախտ երթալով, միաբանութեան անդամ զրուած և իւր նախորդ Հոգելոյս Յովհաննէս Պատրիարքին տշակերտելով, սարկաւադ և վարդապետ ձեռնադրուած է: Այս միջոցին Երուսաղէմայ թանգարանն, որ հազարաւոր հատորներէ զատ, 2700 թանկագին գրչագրերով ճոխացեալ է, կազմակերպած է յատուկ տուժարի մէջ արձանագրելով զանոնք: Նոյնպէս վանուց տպարանին տեսուչ կարգուելով, ճոխացուցած և բարեկարգած է զայն: Երբ 1862-ին Յովհաննէս Պատրիարքը վախճանուեցաւ, Եսայի վարդապետ Ուղունեան, որ ի տղայ տիոց արհեստագործութեան մեծ յարմարութիւն ունէր, Եւրոպա ուղևորուեցաւ լուսանկարչութեան և կալուանաձուլման տրուեստները կատարելագործելու համար: Եւրոպայէն վերադարձին, Պատրիարքական ընտրութեան սաթիւ «ներսէն դրսէն»-ի ծանուցեալ խնդիրն ծագեցաւ, և հոսկ ուրեմն Միաբանական ցանկն ուղեւոր, 1864-ին Երեսփ. Ժողովոյ կողմէ Երուսաղէմայ Պատրիարք ընտրուեցաւ Եսայի վարդապետ, որ Պօլիս գալով, իջմիածին գնաց եպիսկոպոս ձեռնադրուելու Հոգելոյս Մատթէոս Կաթողիկոսէն: Էջմիածնէն վերադարձին, Սահմանադրութեան վերայ ուխտեց և Երուսաղէմ վերադարձաւ յատուկ կանոնադրութեամբ մը՝ զոր Երեսփ. Ժողովը պատրաստած էր: 1866-ին Նգիստոս գնաց Երուսաղէմայ բռնաբարեալ կալուածոց խնդիրը կարգադրելու համար: Ս. Տեղեաց իրաւանց խնդիրը մեծ արիութեամբ պաշտպանեց մերթ Լատինաց և մերթ Յունաց դէմ, և յաջողեցաւ Լատինաց արգելուլ մեր ազգային սեփականութիւնն եղող Գլխագրի խորանին վերայ պատարագել:

Հոգելոյս Սրբազանն Երուսաղէմայ պարտուց բարձման համար 1882-ին մայրաքաղաքս եկաւ, և 2-3 տարի ի զուր թափառելէ յետոյ, հիւանդացաւ և այս

վիճակին մէջ էր որ Երուսաղէմ վերագործաւ, երբ Ամեն. Յարութիւն Սրբազան Կ. Պօլսոյ Պատրիարք ընտրուեցաւ:

Եսայի Սրբազան 21 տարի Պատրիարքական պաշտօն վարելէ և Վանուց մէջ ազգի բարեփոխումներ մուծանելէ յետոյ վախճանեցաւ առանց մի մեծագոյն փափագանաց արժանանալու, այն է՝ Ս. Յակոբայ Վանուց մեծաքանակ պարտուց բարձուժը տեսնելու, որուն համար այնքան տքնեցաւ:

Այս օրերս պ. Գ. Արծրունին կառավարութիւնից թոյլտվութիւն է ստացել վերանորոգել իւր «Մշակի» հրատարակութիւնը: Թերթի համարները, ինչպէս լսում ենք, կսկսեն կանոնաւոր կերպով լոյս տեսնել յունվարի 1-ից:

Տեղական լրագիրները հաղորդում են, որ Թիֆլիսում քանի մի տիկիներ կազմել են «ուսուցչուհիների և դաստիարակուհիների փոխադարձ օգնութեան ընկերութիւն», որի կանոնադրութիւնը ներկայացրել են ի հաստատութիւն ներքին գործոց նախարարին: Այդ ընկերութեան գործունէութեան առարկաները լինելու են.

ա) կարօտութիւն ունեցող իսկական անգամներին փոխառութիւններ և զբաղմունքներ նպաստներ տալ.

բ) ընկերութեան անդամներին նպաստել պաշտօններ, դասեր և այլ պարապմունքներ ձեռք բերելու:

գ) արժանագին բնակարաններ և այլն մատակարարելու: Բացի այս բոլորն ընկերութիւնը նպատակ ունի հիմնել փոխատու-խնայողական գանձարան, գրադարան, մանկավարժական դասընթացներ և այլն:

Այս գործի սկզբնապատճառ եղած են իշխ. Ա. Թումանեան, տ. Պ. Սուխանովա, տ. Ս. Բաբայեան, տ. Մ. Մելիքեան, իշխ. Մ. Արղութեան, տ. Ա. Եակովլեւա, տ. Մ. Մանուչարեան և այլք:

Կովկասեան գիւղատնտեսական ընկերութեան նախագահի միջնորդութեամբ վճռուած է հիմնել Թիֆլիսում օգրնտելութեան (ակլիմատիզացիօննի) պարտէզի մէջ մի այգեստանութեան սկզբնական վարժարան: Կառավարութիւնն որոշած է տալ գորան ամենայն տարի 3,500 ռ. բացի այս Անդրկովկասի գիւղատնտեսական հաստատութիւններին յատկացրած տարեկան գումարից 6,000 ռ. նշանակուած է վարժարանի տան շինութեան և նորոգման համար:

Կովկասեան Գիւղատնտեսական Ընկերութիւնը ըստ երևույթի սկսում է այժմ ընթանալ այն ճանապարհով, որին վաղուց պէտք է հետևած լինէր մեր երկրի գիւղական տնտեսութեան իրականապէս նպաստելու համար. մի անհերքելի ճշմարտութիւն էր, որ ժողովրդի հետ կարելի է միայն նորան հասկանալի լեզուով խօսել: Այս օրերս լոյս տեսաւ Ընկերութեան հրատարակութեամբ «Համառօտ ձեռնարկ կանոնաւոր շերտապահութեան» վերնագրով հայերէն գիրքը, որ մի փոխադրութիւն է Կովկասի հանգամանքներին յարմարացրած՝ Բօլլէի շարագրութեան: Այս տետրը 39 էրեսից է բաղկացած և զարգարուած մեծ խնամքով, նոյն իսկ շքեղութեամբ պատրաստուած երկու թերթ նկարներով: Գրքի ընտրութիւնը շատ լաջող պէտք է համարել. քանի որ Բօլլէն մի պատուաւոր տեղ է բռնում ժողովրդի համար գրող գիւղատնտեսների շարքում: Տիպը և թուղթը ընտիր են: Գինը մատչելի (25 կ.): Թարգմանչի լեզուն թէև աչքի ընկնող պակասութիւններից և ռուսաբանութիւններից զերծ չէ, բայց և այնպէս բաւականին հոսուն է և գիրքը համեմատաբար գիւրութեամբ է կարգացվում: Բայց մի պակասութիւն ունի այս հրատարակութիւնը որ մանաւանդ ժողովրդական գրուածքների համար միանգամայն աններելի է՝ գիրքը լի է տառասխալներով: Մի օրինակ միայն առաջ բերենք. գրքի առաջին երեսում ճիշդ գրուած «Հունգարիայի» բառը, երկրորդ երեսում գրուած է «Յունգարիայի», չորրորդ երեսում «Յունգաբեայի»:

Վարչապալի համալսարանի ուէկտոր պ. Լավրովսկին օգոստոսի 30-ին մի առեւտրայինութիւն է անում համալսարանի մէջ տարեկան հանգէսի առթիւ: Առաջ ենք բերում հետևեալ կտորն, որ ռուս գիտնականը ուղղել էր յատկապէս ուսանող ունկնդիրներին.

«Արդէն 35 տարի է, որ ես հարցաքննել եմ և քննութեանց ներկայ եմ գտնուել, և միշտ ցաւ եմ զգացել, տեսնելով շատ ուսանողների չորանոց, նիհարած և անքուն գիշերների ամեն նշանները կրող դէմքերը, — ուսանողների, որոնք այսու ամենայնիւ թոյլ, խախտ և անհաստատ գիտութիւն են ցոյց տուել: Կս միշտ կամեցել եմ ասել դուք. «պարոններ, ձեր գիտութիւնը հէնց այն պատճառով է թոյլ, որ դուք ամբողջ գիշերներ չէք քնել, որ դուք կամեցել էք հարցաքննութիւններից առաջ մի քանի օրուայ մէջ կատարել այն գործը, որ ամիսներ է պահանջում»:

«Այդպիսի ուժից վեր աշխատութիւն շատ հեշտ կարող է պարտաւոր մարդու, և շատերն համալսարանից դուրս դառնալ ամբողջ կեանքում տուժում են դուրս տխուր հետեանքը, և տուժում են, պատճառ որ աշխատութեան կանոնաւոր բաժանման օրէնքի համեմատ չէին դասաւորած իրանց պարապմունքը: Այս ուժից վեր աշխատութեան մէջ դուք նման էք այն թափառական կեանքի ներկայացուցիչ առաջադիւսական հսկային, որ կամեցել էր մի անգամից ձեռք բերել կեանքի յաջող երկրագործական շրջանի բոլոր բարե-

քը, որոնք ամփոփուած էին Ճանապարհի վերայ ընկած պարիկ մէջ. նա բոլոր զօրութեամբ քարոյն է աչգ պարիկն — և ու ժաթափ եղած՝ մինչև վերջը դետնի մէջ է խռլում, աչգ տեղ էլ լիցում է իւր հոգին:

«Ննթաղրենք անգամ, որ տարեկան դատախօսութեանց բովանդակութիւնն իւրացուել է մի քանի օրերի և անքուն գիշերները տքնութեամբ. բայց, չըխօսելով արդէն առողջութեան հասած վնասի վերայ, — աչգ լինէ իւրացումն է: Աչգ կերպ իւրացուած բովանդակութիւնը — խարխուլ, երերուն հոգի վերայ շինուած մի տուն կըլինի. աչգ եղանակով ստացուած գիտութիւնը մինչև քննութեանց վախճանն անգամ չի տնել, իսկ չետոյ՝ անհետ կը կորչի:

«Գիտութիւնը, պարոններ, ամենամեծ ուշադրութիւն, հակումն, սէր, յարգանք է պահանջում դէպի ինքն, որպէս և յարատեւութիւն և անընդհատ յաջորդականութիւն իրան սեպհականել կամեցողից: Գիտութիւնը մի անգամից է յարձակմամբ նուաճել կարելի չէ, ինչպէս և կարելի չէ մի անգամից վարպետ երաժիշտ դառնալ մի օր և է գործի վերայ. հարցրէք արուեստագէտներին, թէ ինչ է նստել նոցա իրանց արուեստը: Աչգ օրինակ, այսպէս ասած, ռազմական յարաբերութիւն ունենալով դէպի գիտութիւնը, անկոտրելի է ընդհանրացնել նորան, ըմբռնել նորան իւր մի ամբողջական օրգանիզմ, որով միայն և հնարին է կրթիչ աղղեցութիւն ստանալ նորանից»:

ԲԱՅ ՆԱՄԱԿ

«Աղբիւր»-ի խմբագիր՝ Տիգրան Նազարեանցին:

Ձեզ յայտնի պատճառներով ես ստիպուած եղայ առ ժամանակ դադարել յուլիսի 1-ից «Աղբիւր»-ի խմբագրութեան մէջ աշխատելուց:

Դուք լաւ գիտէք, որ ես հաշտարար դատաւորին դիմող չեմ Ձեզանից ոտնակոխ արած իրաւունքներս վերականգնեցնելու համար. ինձ մնում է առաջարկել Ձեզ մի ջն ուր դատարան (третейский судъ) մեր յարաբերութիւնները պարզելու համար: Ես իմ կողմից կը խնդրեմ պ. պ. Ղազարոս Աղայեանցին և Յակովբ Տէր-Յովհաննիսեանին մասնակցել այդ գործի քննութեան մէջ. դուք ևս, պ. խմբագիր՝ Տիգրան Նազարեանց, նշանակեցէք ձեր կողմից փոքրիշատէ կշիռ ունեցող և ընդունակ մարդիկ:

Գաբրիէլ Մերչեան

ՏԱՃԿԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

ԿԱՐՆՈՅ ԳԱՒԱՌ

Այս օրերս ստացանք պ Միքայիլեանի «Նկարագրական ուղեւորութիւն ի Հայաբնակ գաւառն արեւելեան Տաճկաստանի» գրքի երրորդ հատորը: Ընթերցողներին այս

հետաքրքրական աշխատասիրութեան մասին մի գաղափար տալու նպատակով արտատպում ենք սոյն հատուածը Կարնոյ մասին:

Սոյն գաւառն . . . ունի բարձր դիրք՝ որմէ ծագած է իւր նահանգական հին անունն, լի է գեղեցիկ անտառաններով, շրջապատեալ հեռաւոր և մոտամբ մը մերձաւոր լեռներէ, մանաւանդ Արեւելեան և Արեւելահարաւային կողմերէն. լեռանց մէջ նշանակելի է Գեղի Կոչնի և Կոչնի Կոչնի, որոնք իրենց գրեց համաձայն ընդունած են անուններն, նոյնպէս Թաթ Կոչնի կոչուած քիչ հեռաւոր լեռն, որ սոյն լեռանց շարունակութիւնն է: Այս լեռանց մէջ կը գտնուին վաղրի կենդանիք՝ ինչպէս եղջերու, գաջլ, արջ, աղուէս, նապաստակ և այլն:

Նրկիրն ունի մի լայնածաւալ դաշտավայր, որոյ երկայնութիւնն 7—8 ժամ է յԱրեւելէն յԱրեւմուտ և լայնութիւնն 5 ժամ Հիւսիսէն ի Հարաւ. ոոյն դաշտի մէջն է ծովակ կամ շամբ Կարնոյ կոչուած լճակն, զոր կը չիչէ մեր Խորենացի Հայրն:

Գաւառնի օգն շատ ցուրտ է, ալ քաջաւորջ, որոյ բընակիչք առ հասարակ հաւկու. կազմուածք և բարձր հատակ ունին հանդերձ առողջութեամբ: Ներատէսի զօրաւոր ճիւղն, զոր Հայք կ'անուանեն «Ալ գետ» և մահմեդականք (թաթ Կոչնի), կը բղիկ գաւառնի ալ և ալ լեռներէն, մանաւանդ Ոսկեանց կամ Սուքիսեանց և կամ Տուժու ըսուածներէն, որը կը գտնուին Կարնոյ դաշտի Արեւելը:

Կարնոյ դրացի նշանաւոր լեռներէն յԱրեւելահողմն «Ս. Նշան» լեռնագօտին, ոյր վերայ մատուռիկ մի կայ, և որոյ անուամբ լեռնագօտին կ'անուանի. նոյնպէս Գոհանամբ լեռնն որ նախընթացի շարունակութիւնն կրնայ համարուի. սոյն վերջի լեռան նկատմամբ կ'աւանդեն թէ «Նրբ Նոյայ Տապան ջրոյ երեսը կը ծովայր և ջուրերն տակաւ առ տակաւ իջնալոյ վրայ էին տապանն քսուած է այս լեռան և Նոյ Նահապետ «Գոհանամբ Արարչին» ասելով վառք կը տայ և ց'արք լեռան անդենն մնաց «Գոհանամբ լեռ»: Նրկիր հոյն ընդհանրապէս արգաստուր է և խիստ շատ կը ցանեն ցորեան և հաճար:

Այս գաւառն մէջ ջերմուկներ շատ գտնուելով՝ պարբերաբար երկրաշարժ տեղի կ'ունենայ և տարի չըլինել որ մի բանի անգամ ցնցում չը կրէ, որպէս կը պատմեն անդացիք:

ԿԱՐՆՆ ԲԱՂԱՔ ԿԱՄ ԹԵՌՈՒՊՈՒՄ

Կարնն, զոր Մահմեդականք կըղրում կ'անուանեն, գաւառն ընդարձակ կուտակալութեան կենդրոնատեղին է ամենայն մոտամբ, որ շատ սոռոյգ կը լինի անուանել զայն Մայր-քաղաք: Շինուած է վերջիշեալ դաշտավայրի յԱրեւելահարաւ և կը գտնուի Բարձր Հայոց կեդրոնական Արեւելը. ունի լայնատարած հոտամբ մը, ըստ պատմութեան՝ այս քաղաքն Յունաց Թէսոն կախորը յանուն իւր շինել տուած է Անատոլ կոչուած զօրավարին ձեռամբ:

Քաղաքն ունի բաւական լաւ տնտեսական և դատաւորի գիւղերն իւր զգալի հարկոյնն կը կազմեն (Հիւսիսէն մանաւանդ), օգն՝ որպէս կանխաւ չիչեցի, հակառակ իւր ցուրտ ընթացեան վիճակին, քաջաւորջ է, սեպտեմբեր ամսոյ 15—20 էն սկսեալ ձմեռն ինքզինք ցոյց կը տայ և բընակիչք պարտաւորուած են ընթացեան ըրած սոյն կանխաւ ալցելութիւնն սղջունելոյ համար, վառելիք և հագանի-

չեաց մասին պատրաստութիւնք տեսնել. դարձեալ սոյն համեմատութեամբ շուտով չ'սկսիր: 1882 մա խի ծաղկազարդ ամսոյ 9-ին բուսական քանակութեամբ ձիւն տեղաց, մահաւանդ մերձախոյ լեռանց վերայ, աշնակս որ մինք պարտաւորեցանք, ձմեռուան նման, զմեզ պահպանել ցըրտոյ աղղկեցութենէն, որով մարդս կրնայ ուղիւղականէն աւելի վնասուիլ. վասն զի զեղանակն ամառուան կարծելով ըստ աշնմ կը հաղտին, յանկարծ վրայ կը հասնի միջանկեալ ձմեռ մը (1-2 օրեայ) և զբնակիչս պաղկեցնելով տըհարտ թեան կրննթարկէ:

Կարին իւր հիմնարկութենէն 'ի վեր ընդ միշտ պաշտպանողական գերքերէ զորի չէ գտնուած, որպէս է և այժմ շնորհիւ մեր Կայսրական Կառավարութեան իմաստուն հեռանալութեան, որով խրամներ և այլ և այլ ամբողջութիւնք շինել տալով՝ զքաղաքն ապահոված է արտաքին թշնամիներէ, որք որչափ ալ հնարագէտ և ուղղադէտ լինին՝ զարձեալ գիւրտ վնաս հասցնելն անկարելի է: Քաղաքիս բերդն ասկաւն կիսով չափ զործածելի է և 'ի հետոյ շատ ամբաղինդ կառուցելու: Բնակութիւնքն քարաշէն են մեծագոյն մասամբ, առ հասարակ երկաշաղկ և տեղական ճաշակաւ կառուցելու գուն ուրեք կը տեսնուին նաեւ եւրոպական տեսիլ: Քաղաքն ունի կառավարական կանոնաւոր շէնքեր և բոլորովին անձառաւորան է:

Կարնոյ համայն բնակութեանց թիւն է 10,000 տուն, զոր կը նշանակեն առաւ թուոյ կառավարութեան կարգաւ: Ա. Մահմետական 7,600 տուն: Բ. Արմենական 2,000: Գ. Հռոմէական (Հայ Կաթողիկէ) 150: Դ. Յոյն 100: Մնացեալ 150 կը բաղկանայ Ամերիկացի, (Հայ Բողոքական) Լատին (Մայրապետ և Գալիլէական Բեքթէի) և Պարսիկ տարբերէն:

Մահմետականքն ունին 25-30 հատ մզկիթ, յորոց մեծագոյն մասն ունի իւրեան յատուկ նախապետութեան (Իմամ) և իւրաքանչիւրն մէջ կը գտնուին 20-30-ական ուսանողք, որք կը դաստիարակուին տախտին հին գրութեամբ, 'ի բաց առեալ վերջիշէալ կը թարմանն, ունին նաեւ 2 այլ ուսումնարաններ (Քոլեճի): Սոյն երկու վարժարանաց ուսանողներուն թիւն 200 էն աւելի է:

Աստ անպատշաճ չեմ համարիր միջանկեալ պատմութիւն մի ընել և ապա շարունակել. «Կարնոյ Հայոց բնակութեանց թիւն առկէ 60 տարի շուրջ 4,000 էր և 1829 չուլիս 10-ի պատերազմն խաղաղելէն ետքը երբ Ռուսիոյ Պաշտպան զօրապետն Կարնէն իւր զօրքերն առած կը մեկնի, Կարնոյ նոյն ժամանակն 4,000 տուն Հայերն ևս կը փախաղին գաղթել գիւղերու հետ, 'գալիք երկուշիներէն պաշարուած, սակայն նոյն ժամանակն Առաջնորդ Կարապետ Եպիսկոպոս Հնուացի *) Ժողովրդեան աչս արամաղրութիւնք գիտնալով՝ գեղեցիկ հեռաւորութեամբ կը գրէ 'ի Պատրիարքարան կանխապէս դարձան մը տանիլ կամ աղղու միջոց մը խորհել Ժողովրդեան գաղթականութեան առաջին առնելու համար, նոյն ժամանակուան Պատրիարքն և Ամիրալքն խորհուրդ ընելով որոշում կը տան, 'փոխանակ աղղանիւ Եպիսկոպոսին աջակցելու կամ խորհուրդ մը տալու անմիջապէս պաշտօնանկ կընեն զանի, այդ լուրն տուած լինելուն համար և թէ թնչ պատճառաւ Եպիսկոպոսն իւր անձնատուրութեան զոհ կերթայ չ'գիտեմք, միայն թէ

զինքն պաշտօնանկ ընող զինքն Պատրիարքարանն կը չղէ և բեն, որոյ չափորդ ընտրուած Խորաշէլ անուն վարդապետ մը ճամբայ կը հանեն 'ի Կարնէն, «Կարապետ Եպիսկոպոսն իւր պաշտօնանկութեան լուրն առածին պէս ստապիլ կը չուլուի և կը ցաւի ասելով թէ «Իմ տիրոջ կառավարութեան և Աղղի ծառայութիւն մը մատուցանելու բաղձանքով իմոց տուի Պատրիարքարանին գաղթականաց առաջին առնել տալու համար և Պատրիարքարանն, զիս քաջալերելու փոխան պաշտօնանկ ընելով իմ տեղ ուրիշ մարդ կը կարգէ, կեցիւր ուրեմն, որ ևս զԿարնն աւերակ դարցունեմ, թող Պատրիարքարանէն խրիւղած նոր Առաջնորդն (Խորաշէլ վարդապետ) աւերակաց վերայ առաջնորդ լինի»: «այս խոսքն վերայ ինքն ևս միւսմ կըստայ գաղթականութեան իմաց տալով ամեն կողմը թէ «պատրաստուեցէք գաղթելու և ես ընդ ձեզ եմ». ամենք կը պատրաստուին և միահամուռ կը կը գաղթեն 'ի Ռուսաստան և երբ կը հասնին Հասան-Գալէ ըստած գիւղաքաղաք Խորաշէլ վարդապետն կտենուն կը հասնի զինքն (զգաղթական) վերադարձնելու. սակայն Կարապետ Եպիսկոպոսն թելագորութեամբ լուծի մը կուտէ գաղթականներէն և նորէն կը վերադառնայ 'ի Կարնն, որ 20 տուն միայն Հայ կը գտնէ, զոր իրեն համար Բե Ժողովրդ համարելով չ'կենար 'ի Կարնն, այլ վերադարձ կընէ 'ի Պոլսն»: Այսպէս ահա Կարնոյ քաղաքն սոյն օրինակ անցքեր տեսած է:

Գաղթականութեան չիշեալ թուականէն ցարդ 56 տարի է. սոյն ժամանակամիջոցին մէջ այդ 20 տունն 2,000 եղած է թէ գաղթականաց սմանց վերադարձովն և թէ այլ և այլ գաւառներէն գաղովր. ուստի, ներկայ թիւն թէ և կէսն լինի գաղթելոց թուոյն, այսու ամենայնիւ. դարձեալ պահ մը կրնայ զմեզ միջութեան ապաւորութեան մը ներքեւ պահել և չ'թողուլ որ յայտնեմ մտքիս զգացած արդար ցաւն ընդդէմացն Պատրիարքին և Ամիրալիցն, որք անխոհեմութեամբ տեղի տուած են այդ մեծ գաղթականութեան, որ իւր ժամանակին Աղղին և միանգամայն Տէրութեան հաւատարմաց անհաղթ վնասուց պատճառ եղաւ:

ԿԱՐՆՈՅ ՀԱՅՈՅ ՀՈՅԱԿԱՊ ԵԿԵՂԵՅԻՆ

Յանուն Ա. Աստուածամայն կառուցեալ սոյն եկեղեցին 42-43 տարուան է և շինուած 20 տարեկան վերայ, կոխածոյ կարմրագոյն քարերէ, իւր ընդարձակութեան համեմատ բարձրութիւն չունի, այսու ամենայնիւ իւր հսկալութիւնն Օսմանեան Ասիական մասին վերայ հաղաւթաւ է առնի 3 խորան և երեք դռանք, առաջինքն ևս փոքր են եկեղեցւոյ մարմնոյն համեմատութեամբ. օրենքն միակտուր են, որք տեսանդայ իրաւի դարձանք կը պատճառեն Կանանց վերնատունն ճաշակաւոր ճարտարապետի մը դործ է:

Եկեղեցւոյ Հարաւարդմն կից մատուռ մի կոյ քարաշէն, զոր «տաճար» կ'անուանեն և է անթուական Եզր Կաթողիկոսին օրով սոյն մատրան մէջ եղած է այն Ժողովն, յորում Հայք միաբանած են Յունաց հետ Եկեղեցին ունի գեղեցիկաշէն զանդակատուն մը և իրեն յԱրեւմտահայկոյն մէջ քարքնկէց հեռու ընդարձակ գերեզմանատուն մը՝ որ ծառադարձեալ և կանոնաւորեալ լինելով՝ մեծ հաճոյք կ'զգաց տեսանողն, թերեւս մի և նոյն հաճոյք կ'զգան նաեւ այդ յաւիտեական ննջարանի մեռելոց հոգիները, տեսնելով իւրեանց 'ի հոյ տապանի թաղուած մարմիններու սոյն զուարճալի բնակավայրն, որ կերակէ և տօն օրերը գեղեցիկ ժամանակ կ'անցունեն քաղաքիս գրեթէ ամեն կարգի աղղալիք:

(*) Գիւղ մի է 'ի Սպեր գաւառի:

Կարնոյ մէջ ժամանակ առ ժամանակ տեսնուած են և կը տեսնուին մեծահոգի տղաքներ, յորոց մի քանիներու անուանքն իւրեանց գործերովն աստ նշանակել արժանի կամ լաւ ևս է ըսել պարտք կը համարիմ: Մեծանուն և բարե- չիշատակ Խաչատուրէֆէնտի Փառսիմաճեան, որ 500-600 ու- կի ծախք ընելով՝ Կարնոյ եկեղեցւոյ վերջիշեալ զանգակա- տունն գեղեցկօրէն շինել տուած է, զոր արդէն 1858ի երկ- րաշարժն կործանած էր: Մեծանուն և բարեչիշտակ Յակոբ էֆէնտի Մակարեան, 1000-1500 ոսկւոյ ծախիւք, տեղւոյն խարխաւ և անբաւական վարժարանն քակել տալով՝ նոր և ընդարձակ վարժարան մը կառուցանել տուաւ և այժմ հան- գուցիւղն չիշատակողներն այդ լուսոյ տաճարի դրան ճակ- տի վերայ դրոշմեալ կը տեսնուին: (*) Տէր Աղաբեկ Սողոմոն աղայի աղնիւ որդիք և մեծաշուք ժառանգորդք, 500-600 ոսկի ծախիւք, կառուցանել տուած են երկուսն վարժարան մը քաղաքիս Չալդարայի թաղին մէջ. ՚ի վեր նշանակեալ աղօթքուն շինութեանց մէջ այժմեան Պատրիարք Ամեն. Վեհապետեան Սրբազան Հայրն գործոյ դեր մուկեցեր է, ինչպէս նաև Աղգային այլ շինութեանց մէջ, զորօրինակ հո- չախապ Առաջնորդարան և Հռիփսիմեանց անուամբ աղջ- կանց վարժարանն Նորին Բարձրաշնորհ Սրբապետութեան օ- ղովն և ջանքով շինուած են, որմէ յառաջ Կարնոյ մէջ ի- դական սեռի դաստիարակութիւնն տալուին սկսած չէր. նոյնպէս կարնոյ պարագայ մի է չեղեցնել թէ մինչև ՚ի սոյն շինութեանց թուականն քաղաքիս մէջ, դուռ ուրեք, երկա- յարի շէնքեր գտնուած են, այնպէս որ կը պատմուի թէ «երբ առաջնորդարանն երկայարկ կը կառուցուի հասարա- կութեան շատերն կը վարժանան ասելով թէ «այս քիչ տեսակ տուն է, որոց դուռն բարձրէն բացուած է», ասկէ կարելի է մատմը մը հետեցնել թէ Կարնոյ մեր Հայոց մտաւոր զարգացման ջերմաչափն 1862էն (շինութեան թուա- կան) սկսի բարձրանալ:

Կարնոյ մէջ նշանուոր են հետեւեալ գերդաստաններն՝ ինչպէս Պալլարեան, Նշիկեան, Նանդեան, Տէր Ներսէսեան, և Խանճեան եղբարքն:

Վարժարան:

Քաղաքիս լուսաւորչական Հայք ունին 3 հատ Աղգա- լին վարժարաններ, Ա. Մասը վարժարան «Արժնեան» կոչուած՝ ընդարձակ և յարմարագոյն շինութեամբ, որ կը գտնուի ե- կեղեցւոյ բակին մէջ (զի դարաւոր փորձերն մեղ ցոյց տուած են և յետ այսու ասելի կը տան թէ դպրոցն երբ եկեղեցւոյ բակէն հեռանայ՝ կեանք ունենալէ կը դադրի և աւելի ա- նոր համար, որ նորա լոմալովն կապուի): Արական սեռի այս վարժարանն 600-650 աշակերտք կը դաստիարակէ, տարիք- նին 6-15: Բ. Եկեղեցւոյ մերձ «Հռիփսիմեանց» օրիորդաց վարժարան, որոց աշակերտութեաց թիւն 400ի կը հասնի, տարիքն 6-13: Գ. Թաղ. երկուսն վարժարան, որ եկեղե- ցինէն հեռու, Չալդարայ ըստած թաղին մէջ շինուած է (որոց հիմնարկողաց չիշատակութիւնն վերեւ ըրած են արդէն) սոյն կը թարանի երկուսն ուսանողաց թիւն է 140-150:

Հեղինակը նկարագրում նաև Սանտարեան վարժա- րանը և այնուհետև անցնում է Պ. «Աղապարեան վարժա- րանին» զոր բացած է Մկրտիչ էֆէնտի Աղապարեան, երեք տարեկէ ՚ի վեր. ունի 100 ուսանող և Լուսահոգի Իվէքճեա-

նի 1881 ին շինած Կրթական ընդհանուր ծրագրի թաղային վարժարանաց վերաբերեալ մարին կը համապատասխանէ. անձնուէր հիմնադիր—տնօրէնի ջանքերն դուրս թեան արժա- նի են Գ. Հաւովմէական Հայոց «Լաղարիսթ» և «Անարատ Յղութիւն» անուամբ երկու վարժարաններն, մին արական և մին իգական սեռին պատկանեալ և յանձնուած՝ մի քանի Լատին կրօնաւորաց, որք ունին իւրեանց յատուկ եկե- ղեցին Աստուածածին կոչուած: Սոյն վարժարանաց մէջ 100 էն աւելի ուսանողներ կան և մեծ մասամբ Լուսաւորչական ու միացեալներն են Յոյն, Պարսիկ և Մահմետական: Գ. Բո- ղոքականաց երկուսն վարժարանն՝ հաստատուած բաղմա- հայ թաղի մը մէջ: Ն. Նախկինթարոն Յունաց, որք ունին նաև Ս. Գէորգ կոչուած եկեղեցի մը:

Կարնոյ աղգային վարժարաններն 1200 ոսկի ծախք ու- նին պարեկան, որ կը հայթաղութուի, ամենամեծ մասամբ, եկեղեցւոյ կալուածական եկամուտներէն. կրթական ուղղու- թիւնն զլիարուրեար կը պատկանի Գեր. Առաջնորդին, որոց բարձր և համակրելի դերքն մեծամեծ յոյսեր կը ներշնչեն թէ ուսումնասէր Կարնեցիք իւրեանց ժաջան Առաջնորդին ա- ջակցելով, քիչ ժամանակի մէջ վարժարաններու ուսումնա- կան վիճակն պիտի կարողանան հասցնել այն բարձրութեան, որ համապատասխան լինի քաղաքի անուանն. ըստ որում Կարնի ընդարձակ կուսակալութեան մը կեդրոն լինելով՝ Կարնեցիք իրապէս կը գտնուին խիստ լաւ պայմաններու ներքեւ, որով շատ քիչ պատճառ ունին բարձի թողի ուղղու- թեան մը հետեւիլ:

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

«ՀԻՄՆՍԱՅԻՆ ԳՈՐԾԱԿԱԼՈՒԹԵԱՆ ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ»

12 «Երբեք»

ՍՅՖԻԱ. Թրքական զօրքերը անցան Ռումելիայի սահ- մանները և գրաւեցին մի գիւղ, դա մեծ դժգոհութիւն պատճառեց ամբողջ Բուլղարիայում. կարծում են, որ Թիւրքիան որոշել է ուժով ճնշել ապստամբութիւնը, բայց յոյս ունին պետութիւնների միջամտութեան վերայ: Աղգային ժողովը հաստատեց տէրութեան ձեռնարկած միջոցները և վաւերացրեց 5 միլ. ֆրանկի վարկը պա- տերազմական ծախուց համար: Եռանդուն միջոցների ձեռնամուկ են լինում Մակեդոնիայի շարժումի առաջն առնելու համար:

ՎԻԼՆՆԱ. Դուռը սիրտ չէ անում խիստ կերպով գործելու զօրքի սակաւութեան պատճառով. Կ. Պոլ- սում կայ ընդամենը 17,000 և Ադրիանապոլսում 6000, Կոստանդնուպոլսի զօրքի պակասացնելը սուլթանը չէ կամենում անձնական ապահովութեան պատճառով. Ադ- րիանապոլի զօրքերը շատ թույլ են վճռական գործողու- ղութիւնների համար, իսկ Մակեդոնիայի զօրքերը ան- հրաժեշտ են խաղաղութիւն պահպանելու համար այնտեղ:

*) Կանխաբանի միջ յիշուած Միսակ էֆէնտին թուանիկն է այս առաքելի մարդուն:

ԲԵՆԷԴԻԿՏ. Մտադրութիւն կայ 15 միլիոն փոխառութիւն անել զինուորական համար:

10 ՆՊՕՆ. «Times» լրագիրը չէ կասկածում, որ այն դիպուածում, եթէ Դուռը վճռէ ոյժով ճնշելու ապստամբութիւնը, տէրութիւնները ճնշում կը գործեն Կ. Պօլսում գործին խաղաղ վախճան տալու համար:

ՍՕՖԻԱ. Կառավարութիւնը շրջաբերականով յայտնում է իւր արտասահմանեան ներկայացուցիչներին, որ Բուսելիի մահմեդականները զինաւորուած խմբեր են կազմում, ուստի խնդրում է տէրութիւններէր, որ Սուլթանից վճռական պատասխան առնեն համաձայն է արդեօք ճանաչելու միութիւնը թէ ոչ: Իշխանը չի կարող 2 օրից աւելի յետաձգել Ռուսիայի մահմեդականների զինաթափութիւնը:

13 ԵՊՐԵՏԷՐԷ

ՊԵՏԼՐՐՈՒՐԳ. Ռուսիայում գտնուող բուլղարական և բուսելիական սպաները յետ են կանչուած և արգէն վերադառնում են հայրենիք:

«Новое Время» հաղորդում է իբրև լուր, որ դիպլոմատիքական շրջաններում ենթադրութիւն կայ, ռուսական զօրքերով Բուլղարիան գրաւելու մասին:

ՖԻԼԻՊՊՈՒ. Սահմանի վերայ երևում են բաշխուողութիւնը. նոյն իսկ Բուսելիայում կազմվում են հրոսակներ: Բուլղարական զօրքերի տեղափոխութիւնները շարունակվում է: Երեկ մտաւ Ֆիլիպպոլ. հեծելազօր գունդը ընդհանուր ցանկութեան ձայներով, իրան դուրս ունենալով իշխան Ս. Դեքսանդրին, որ դիմաւորել էր նորան: Երեկ իսկ իշխանը բոլոր զօրքերի ընդհանուր հրամանատարութիւնն ստանձնելով, գնաց սահմանագլխի դիրքերը դիտելու: Հայրենասիրական ոգեւորութիւնը շարունակվում է, ամէն տեղից հաւաքւում են կամաւոր զինուորներ, նուիրատուութիւններ են լինում: Նահանգը հրատարակուեցաւ պաշարման դրութեան մէջ:

Կ. ՊՕԼԻՍ. Կազմվում է նոր նախարարութիւն. առայժմ նշանակուած են՝ Պետերբուրգի դեսպան Քեամիլ փաշան՝ մեծ վեզիր. Ալի Սաիբ փաշան՝ պատերազմական նախարար. Մուքիբ փաշան՝ ներքին գործոց նախարար:

ՍՕՖԻԱ. Գենեթալ Կանտակուզենի հրաժարականն ընդունուեցաւ և պատերազմական նախարար նշանակուեցաւ կապիտան Նիկիթօրովը: Հրատարակուեցաւ պաշարման դրութիւն:

ԲԵՐԼԻՆ. «Nord. Deut. Alg. Zeit.» պաշտօնական լրագիրն ասում է. որ բուլղարները կարծես զգացին, որ իրանց յոյսերը Ռուսիայի վերայ անհիմն են, և գենեթալ Կանտակուզենի յետ կանչելը համարում է Ռուսիայի բռնած: Դիրքի յատկանիշ:

Փ Ե Լ Ի Է Տ Օ Ն

Շ Ա Ռ Լ Ա Թ Ա Ն

(Հէքիաթ)

Մէկ ընկերութեան մէջ շուտ շուտ կ'ընէր շառլաթանի սոսքը: Խանութիւն փէրը, խղմէթեալին ¹⁾ վրան սիրտը էլլած, որ նա թախընէն ²⁾ մէկքանի մանկթ գողցել է ու խարճել է, տղին շառլաթան կասէր: Մէկ ուրիշը շառլաթան կասէր իրեն սուտըստ ³⁾ բարեկամին: Երրորդը շառլաթան կասէր մէկ մաքլէրի, որ նորա ցորենը եօռըսով ⁴⁾ կըրցած չէ ծախելու քանթօսին: Զորրորդը շառլաթան կասէր իրեն քուչուին, որ սաղ ամսուայ հախը ⁵⁾ առջևէ առնելէն ետքը, պաշլայիլ է ⁶⁾ հարբելու ու իրեն պարտաւորութիւնները մոռնալու, աչիպէս որ, ճարը հատած, տահա ⁷⁾ վատէն ⁸⁾ չեկած՝ քովէն փախ տուել է: Հինգերորդը շառլաթան կասէր խանութպանին, որ շաքարին փութը ութն ու էստուն էղած ատենը ⁹⁾ վրան ութն ու վաթսուն գրիլ է ԵՈՒՅԿԱՅԻՆ ոչջը: Վեցերորդը շառլաթան կասէր ռէալին վարժատունի աշակերտներուն, որ փափիւռօս քաշելէն ՕՍԵՅԱՐՅՆԵՐԸ քաշ կուգան ու ամուր ամուր կալաճի կանին ¹⁰⁾: Մէկ խօսքով՝ շառլաթան խօսքը ամենիս բերանն է ու ամէն գէշ բանի նշանակութիւն ունի՝ կուզիս սուտըստը, կուզիս շալվէրի ¹¹⁾, կուզիս հարբանի, կուզիս հովարտայի ¹²⁾, սիրտեւուն չի հաւնած մարդուն մենք շառլաթան կասինք: Խօսքի վրայ՝ մարդուն մէկը իմացել է որ մէկ տեղ շատ աթան բարի կծախուել, որն եթոր գնէ՝ աղէկ պիտի շահուի. բայց կապառէ, որ այդ ծախողը աւելի նեղի գալ ու աւելի աթան ծախէ իրեն բարին. ամա՛ արտալըստ ¹³⁾ մէկ ուրիշ մարդ ալ կ'ըմանայ այդ բանը. էրկան-բարակ միտք չի անիլ՝ կերթայ ու կ'ընէ, ու ինքը կ'ստանայ աչի շահը, որն պիտի ստանար առաջին մարդը: Երբ որ առաջին մարդը կ'ըմանայ այս բանը՝ սիրտին բարկութենէն նորան շառլաթան կասէ: Ուրեմն՝ շառլաթան խօսքը մեր մէջ իր բուն իսկական նշանակութիւնը կ'ըրեցել է. դա ոչ չատկապէս խաբեւայ կը նշանակէ, ոչ ստախօս և ոչ անպիտան մարդ, այլ ցոյց կուտայ մի այնպիսի բարկութիւն, որի պատճառը մենք ինքներս մեղի լաւ պարզած չենք. բայց շատ ամուս. շառլաթան խօսքը եթէ իրեն յատուկ նշանակութիւնովը հառկացուէր, եթէ նորա ծագումը աղէկ քննուէր՝ մեր տեղի մարդոց շատ բարոյական օգուտ կ'ուտար, մեր աչքի ճպտութեան քննելը կըթէմիդցունէր ու մենք մեր առջև կեցած բանը պարզ, հատուկ ¹⁴⁾ կ'տեսնէինք:

Մեկնիմ ձեզի ինչքն գոյացել է շառլաթան բառը:

Մէկ Ժամանակ Փարիսի մէջ կար մէկ Ժողովրդական բժշկ (ՅԱՅԱՐԵ) Լաթան անունով, որ տայմա պաղար օրերը կըպտըտէր վաճառանոցին մէջ և ապրանք ծախող դեղացիներուն ետրայի, խոցի, ուռեցքի մէկէնմենը կծախէր աթան գինով. շատ անգամ աղքատներուն պէտիհալով ¹⁵⁾ ետրիլ կը բաժնէր իրեն ճարերը: Սուտ պէտք չէ տեսլ. նորա մէկէնմենը ըստ մեծի մասին. օգուտ կ'ուտային ետրաներուն,

¹⁾ Գործակառար. ²⁾ դախլ. ³⁾ ստախօս. ⁴⁾ յարմար. ⁵⁾ վարճը.

⁶⁾ սկսել է. ⁷⁾ դեռ. ⁸⁾ պայմանաժամը. ⁹⁾ Ժամանակ. ¹⁰⁾ խօսում են.

¹¹⁾ խարդախ. ¹²⁾ ցոփ. ¹³⁾ մէջ տեղը, այդ միջոցին. ¹⁴⁾ օրոշ, մեկն.

¹⁵⁾ ձրի.

այնպէս որ Հիւանդները նարամէն միշտ դոհունակ էին Գայտնի բան է, որ մարդու Հիւանդութիւնը սալթը¹⁶⁾ ետրաւ ուռէցք չիւտւ. ատէն ատէն մարդու կուսնեայ փորցու ալ, սանձի ալ¹⁷⁾, աչքի ցաւ ալ, սիրտի ցաւ ալ, բարակ ցաւ ալ¹⁸⁾ անկաճի ցաւ ալ, մինչև անգամ մարդու Հոգիի ցաւ ալ կուսնեայ: Գեղացիները ու մահալի¹⁹⁾ ժողովուրդը հպիկէ²⁰⁾ շահ անսնելով Լաթանի մէհլէմներէն, պաշտօնը արդըս չէթէ մենակ իրեն ետրաներուն ճարը ուղեհալու, հապա մէկ ալ ուրիշ ցաւերու ճարերն ալ Լաթանը ինչխատար որ բարետիրտ էր, անկից ալ աւելի անձնատէր էր. նոցա խնդրը չի մերժից, «չիմ տալ» չառաց. մէկալ սէմթէ²¹⁾ ալ չի խստութեանցաւ թէ ձեր յայտնած ցաւերը իմ խելքէս վեր բաներ ին տէին: Նա պաշտօնը կամաց կամաց անմեղ պոյտալը²²⁾ ջուրերով բժշկել աչքի ու փորի ցաւեր ու ալուրէ գլորած հապերով²³⁾ բժշկել սիրտի ու անկաճի ցաւեր. ատէն ատէն որ պատահումընդ Հիւանդները կառուցանային՝ նորա անունը կ'մեծնար ու համբաւը ամեն տեղ կ'փռուէր: Սիփտէ²⁴⁾, քանի որ Լաթանի խղճմտանքը թէմիկ էր ու Աստուծոյ վախը կար սիրտին մէջը՝ ատ ներկած ջուրերուն ու ալուրէ հապերուն վրան ինքնալ քիթին տակէն կ'սնդար. բայց երբոր մարդոց չափազանց գովասանքը ու իրեն փառասիրութիւնը նորա հոգին բոլորովին ապականեցին զայ արին²⁵⁾, Լաթանը արդըս²⁶⁾ ինքնալ սկսաւ հաւատալու այդ ուստ ճարերու փրկաւէտ օգտակարութեանը: Նա արդըս չի բաւականացաւ սալթը անսնելու ջուրերով ու ալուրներով, այլ սկսաւ իրեն ճարերուն մէջը ասպալ տալու²⁷⁾ սուլեմ²⁸⁾, կողբալ, սիւնսթի²⁹⁾, ժելա, փանդէհլի³⁰⁾, ափսոս: Թէպէտ ատիկ ետքը նորա Հիւանդները սկսան բաւական մեծ թուով մեռնելու, բայց սրովհետեւ բժշկները և մանաւանդ խառապ-բժշկները միշտ արգարութիւն ունին թէ՛ «հէքիմ իմ, իմ Աստուած չիմ», կամ «ուշ ծան տուիք» կամ «առ ան ցաւերէն է, որ հարուրէն մէկը կապատուի», ևն, ևն, ևն. Լաթանի համբաւը չի վնասուեցաւ:

Մէկ հինութ խօսք կայ քի՛ մարդու իշտաւը ուտելէն կուգայ. այդպէս ալ քանի որ Լաթանի գործունէութիւնը կ'աշխատար, կ'աշխատար՝ աչքեան ալ նորա փառասիրութիւնը կ'մեծնար: Նա արդէն բաւական չէր ետրայի վրայ մէհլէմ գնելով, ճարուտ աչքերը կ'օգտաւորուէր քոռացնելով ու ոտլեմայով սանձի ունեցողներուն անդի աշխարհ խրկելով. ալ նա կուգէր արդէն բժշկական ժողովներէ մէջ անդամ լինելու, Հիւանդանոցներու մէջ ուսնիկաւոր բժշկ լինելու ու ծանր Հիւանդներու տուն քօնսկիւն մի հրաւիրուելու. մինչև անգամ բաց կամ փակ վարժատուններու մէջ կամ տարեկան բժշկ լինելու կամ խորհրդարանի անդամ լինելու: Արդըս բանը աչտեղ հասիլ էր, որ նորամէն ոչ թէ ետրայի կամ ցաւի խորհուրդ կ'հարցնէին, այլ և կեանքի ու բիշ բարի խրատներ ու խորհուրդներու համար կ'հրաւիրէին նորան, խօսքի վրայ թնչպէս պէտք է տղայ մեծցնել, թնչ տեսակ վարժապետ պէտք է ընտրել, թնչ կերպով կառավարել այս կամ այն վարժատունը, որթն գովել, որթն թաղել անել³¹⁾, ով արժանի է վարձատրութեան, որթն պէտք է պատժել: Մէկ խօսքով մեր մէհլէմձի Լաթանը հալխին գովասանքով անպէս վերցաւ, որ Փարիսի բարոյական վարձութիւնը կ'էտալ

չափ իրեն ձեռքը տուաւ: Արդէն ամեն ուսումնական, գեղարուեստական, արուեստական, երաժշտական, մանկավարժական, պանքական ընկերութիւններ պաշտօնեցին նորան իրենց խորհրդարաններու մէջ անդամ կամ նախագահ ընտրելու, փառլամենթի մէջ մինչև անգամ պատգամաւոր ընտրեցին նորան: Ն. թնչ գարմանալու բան կայ այտեղ. ամենիս յայտնի է, որ խօսելու համար երկու բան պէտք է մարդու՝ մէմը ամուր ձայն, մէմալ համարձակութիւն (գուն հասկացել տէնքընթութիւն³²⁾: Ամուր ձայնը Լաթանը մշակել էր պաղարի հալխի մէջ կանչվաւելով. իսկ համարձակութիւնը նա ստացել էր ժողովրդին ուտեցնելով ալուրի հապեր ու սիւնսթի ու փոխարէն ստանալով փող, պատիւ և օգտակար քաղաքացիի անուն:

Ժողովուրդը հնար չուէր ոչ մարդու խելքը չափելու և ոչ գիտութիւնը կշռելու. նա ամեն բան չաջողութիւնով կ'աւատէ: Ժողովրդի լօգիքան, դատմունքի ձեւը այդպէս է. «թէպէտ այս մարդը արժանաւոր չի լար, չաջողակ չէր ըլար, եթէ չաջողակ է՝ կ'նշանակէ նա՝ արժանաւոր մարդ է. եթէ նա արժանաւոր մարդ է՝ կ'նշանակէ նա՝ հէմ խելօք է, հէմ ալ ուսում ունի»: Այսպէս էր, է և պիտի լինէ ժողովրդի դատմունքը: Ինչպէս որ աղտոտ գլուխը ու ամիսներով ջուրի ու սապօնի էրես չի տեսած չափիկ օջիւններու թագաւորելու տեղն ին, այնպէս ալ ազէտ ժողովուրդը այն պաղաւէտ հոգն է, որի վրայ կ'ծլին կ'ծաղկին Լաթանները: Իսկ մեր Լաթանը այնուհետեւ լիք է աղատ կ'թագաւորէր ոչ միայն կօնէլ³³⁾ ու հաւ ծախող գեղացիներու մէջ, այլ և բժիշկներու, մանկավարժներու, թատրոնատէրներու ու օրէնսգէտներու ժողովքի մէջ, Թէեւ բժիշկները համոզում էին, որ նա բժշկական արուեստին մէջը տղէտ է, բայց իրենց կարծիքը չաշտնելու կ'փախենային մանկավարժներէն: Թէեւ մանկավարժները շատ լաւ գիտէին, որ նա մանկավարժութեան մէջ ոչինչ չի հասկանալ, բայց կ'փախենային փառլամենթի անդամներէն, թէեւ փառլամենթի անդամները շատ լաւ գիտէին, որ Լաթանը օրէնքէն բան չի հասկանալ, բայց կ'փախենային բժիշկներէն և մանկավարժներէն, և ամենքը միտտին կ'փախենային պոյտի կառավարութեան և մանաւանդ մահալի ետրայոս³⁴⁾ կօնէլ ու մածուն ծախողներէն, որոնց համար Լաթանը երկրորդ Աստուած էր:

Մէկ միամիտ ու բարեացակամ մարդ, անսնելով գործերու աշխատի անցարմար վիճակը, որ մը գնաց ու առող Լաթանին՝ «նղբալը Լաթան, որքան որ ես քեզի կ'ձանչնամ՝ դու աչքեան փառքի ու պատուի արժանի չես. բայց դու չիմանաս որ ես կ'փախնամ³⁵⁾ քու ստացած փառքին ու պատուին, ոչ, Աստուած ինձ հեռու անի՝ այդ ամօթալի զգացմունքէն. միայն ես կը ցաւիմ, որ դու խելապէս արժանաւոր մարդոց տեղերը բռնելով, նոցա իրենց պատկանած տեղերէն, պաշտօնիներէն կ'հեռացնես ու փորձին վնաս կուտաս. իսկ գործին վնաս տալով՝ մարդոց վնաս կուտաս: Դու բժշկութիւն ուսուցած չես, ուրեմն և չգիտես. քու տուած ճարերը առողջացնելու տեղ՝ կ'մեռցնես մարդոց. թող բժշկական դործունէութիւնը՝ Դու ուսումնական չես. մանկավարժ պէտքաւոր չատկութիւնները չգիտես. մարդոց պարզամտութիւնը քու ձեռքը տուի է իրաւունք՝ մանկավարժ ընտրելու և կրթութեանը ուղղութիւն տալու: Այդ իրաւունքը քու ձեռքիդ մէջ մահալի ուսուցիչ Լաթան է. քու

16) միշտ. 17) սակաւք, պրկուսն. 18) թրքալ. 19) փողոց 20) բաւական. 21) փող. 22) ներկուած. դունաւոր. 23) գեղահատ. 24) սիւնսթի. 25) փճացրին. 26) արդէն. 27) թողնել. 28) սնդիկ, ժելալ. 29) զաւել, (արսնիկ). 30) անդելայ, գեղթալ. 31) յանդիմանել.

32) լրբութիւն, անհաւատութիւն. 33) հնդկահալ. 34) կիւք ու 35) նկարգ, քոստա 35) նախանձել.

աղբեցու թեան տակ մեծցած տղաք և աղջիկներ մե օր շատ վնասակար քաղաքացիներ կ'ըլնին: Ա՛լ մանկավարժական ասպարէզէն. հոգուդ մեղք է, ուժդ ի վնաս ժողովրդին մե բանեցնու: Դու աշխարհ կառավարելու ոչ դիտութիւն ունիս, ոչ մաքուր կողմնանք և ոչ չապահանած խելք. քու առաջարկած օրէնքները մէկ օր մեր աշխարհի թէմէնն ու տակ խորունկ փոտեր կ'ընկնին. մէկօր դու մեր ժողովրդի ա՛մենամեծ անբողոքութեան պատճառը կ'ըլնիս: Ա՛լ քաղաքական վարչութեանէն: Դուն մի ասիւ որ՝ մենակ ինձմով բան չեւալ. ամեն տեղ ալ ինձի պէս անպիտաններ կան: Ես ալ քեզի կատեմ, խելաւիս. դու աղբակ մի դատել. գործի համար շատ օգտակար է, եթէ վատ մարդիկ նորա մէջ մէկով պահատ լինին, քան թէ մէկով աւելի:

Եւ շատ աշուպիս կծու, բաց ճշմարտ, խորհարդներ տուից նորան միամիտ և բարեմիտ քաղաքացին. բաց Լաթանը արդէն վառատիրութեան և խալամիշութեան (ՅԵ՝ ПАУАТАЦІЯ) համբաւել էր. նորան շատ զժուար էր փառաւոր տեղերէն և պատուաւոր մարդոց ընկերակցութենէն հեռանալ և անդադրութիւն գէպի չամուռօտ ³⁶⁾ և թողոյտ փողոցները ու նորէն գործ ունենալ հարաւոր ու քուռ ջոտ ³⁷⁾ հալսին հետը: Բաց միւս սէմթէն ³⁸⁾ ինչ նկատեց որ պիղի ծարը արդըս դուրս ելլել է ճէպէն: Ի՛նչ անէ: Միտքին մէջը տաաց. «ПОКУДА եմ խեղական որպիսութիւնս միայն այս սղորմելի միամիտը գիտէ: Քանի որ դուրս կարծեք ժողովրդի մէջ փռած չէ, արեւ խոտ մաղդան մէկ Փէնտով ³⁹⁾ եօթ անիմ ⁴⁰⁾: Հղօր Լաթանին թիւն դժար բան էր մէկ միամիտ, վիզը ճուղ մարդու անուշ կոտակ, անալ Փարիկի պէս քաղաքին մէջը, ուտել ⁴¹⁾ ամեն մարդու անխաճ բաց է չար խօսքի և փակ է աղէկ ու գովական խօսքի համար: Լաթանի բարեկամները շատ էին. երեւելի տուն չեկար, որ օր նա չի մտնէր չէլէր. քանի մը օր եօրեթա ⁴²⁾ վրայ վրայ գնաց բարեկամներուն ու պաշտպնեց քարոզելուքի՝ Փէլան մարդը ձեր դուշմանն է, ձեզի գէշութիւն կ'ըմանան, ձեր վրան գէշ բաներ կ'ըստէ, ձեր վրան կ'ընդուց, և այլն, և այլն, և այլն: Ինչ անել կուզէ, որ ժողովուրդը մէկ երեւելի Լաթանին մէկ միամիտ, ծուռ վիզ, խեղճ մարդու հետ չէր փոխել: Կատաղած գնացին աղլի ⁴³⁾ խեղճին խանութը կրակ տոլին: Խեղճ մարդը երեն անբողոքութեան մէջ չափաւարել ⁴⁴⁾ ըլալով, վաղ եկաւ ⁴⁵⁾ Լաթանէն, ու Լաթանը նորէն ու ռահաթ ⁴⁶⁾ պաշտպնեց էր Փէնտովը թագաւորելու Փարիկի մէջ: Բաց ամեն բան վերջ տին. ինչ կցանկո՛ւ ան կհնձէս. ամեն գործի պըտակողը վերջն է. թիւքին ⁴⁷⁾ թիւ խառար ալ պոչ չի խաղցնէ՝ նարա էճէլը ⁴⁸⁾ տապալահանան է: Մէկ պատուական օր մարդիկ Լաթանի չատկութիւնները ու արժանաւորութիւնները քննութեան տակ ձգեցին. բժիշկները միաբերան վիպեցին, որ Լաթանը բժշկութիւնն ոչ սովորել է և ոչ գիտէ. ուսումնականները հաստատեցին, որ Լաթանը ա ու բ հտեւէն թի թէնկով կ'աղէ. փառամէնտին անդամները ասին որ Լաթանը օրէնգետութեան մէջ պէթէր թօփալ է ⁴⁹⁾. պաղարի հալին ալ պաշտպնեց դանդաղութեամբ, որ Լաթանին ճարիրը շատ մարդու կուրացուցել ին, խուրացուցել ին ու անդի աշխարհ խրկիլին: Ինչպէս որ յանկարծ բարձրացիւ էր Լաթանին անուշը, այնպէս ալ յանկարծ կորան նորա

համբաւը, փառքը ու պատիւը: Մեծ խաղաղակու թեամբ քշուեցաւ մեր Լաթանը և՛ խորհրդարաններէն, և՛ վարժատեղիներէն և՛ միւս ամեն ժողովրդեղէնէն:

Միայն այն ժամանակ (թէպէտ քիչ մը ուշ) մեր Լաթանին խելքը վրան իկաւ, նա միտքը բերեց իւր անցած դիտած փառքի և լաջողութեան օրերը Փարիկի փողոցներու, քուռ ջոտ ու եարայտ դեղացիներու մէջ. ուղեցաւ նորէն ձեռք զարմել իւր (թապաւ ⁵⁰⁾ զէնիաթին: Գնաց շինել տուից երկու կօիճակով ⁵¹⁾, արապա (char), դրեց վրան մէկ մեծ խալթի, խալթին մէջը շարեց իրեն կ'իւլէք ⁵²⁾ մէկ լէմիներ, պօշտալը ջուրը ու աղիւրէ, հապերը ու սօխալէ սօխալ ⁵³⁾, քալէլէն, ամուր ամուր կ'կանչէր «Ազաներ, երանկաներ ⁵⁴⁾, ճիճաներ ⁵⁵⁾ հանա կիւր Լաթանին արապան» Char-Latan. վիճ ինչ ցաւ տնի՛ թէղ արեցէք, աղէկցնու՛՛:

Բաց ժողովուրդը արդէն նորամէն պաղլի էր, նորա Փէնտովը հարկեցել էր ու իւր մէկ ատենուայ սերականին արդըս պէթէր կատէր. աչժմ առաջուայ պէս: Նորա դիմաց չէր գալին վաղելէն, ալ ընդհակառակն, երեսները կ'դարձնէին ու շուտ շուտ ճամբաները փոխած. կ'փախչէին «Մարդիկ՝ փախէք, փախէք՝ կէնէ ⁵⁶⁾ կուլթուներու սլոյն կիւ պէղմիշանող ⁵⁷⁾ Char-Latan՝ը այսինքն Լաթանին արապան:

Փառք Աստուծոյ, որ մեր օրհնած քաղաքին մէջ չի կան ոչ Լաթաններ և ոչ շաւալթաններ:

Ե Ա Ն Է Ր Ն Ս Տ Ս Փ Օ Լ Ե Ա Ր

(Նորա տարեկցի պոթիւ) (Գործ. Ն. Եանչուկէ)

(Շարունակութիւն և վերջ)

Բաց որքան էլ թուում էր թէ լաջող էր գնում լաուզիցական ժողովրդի աստիճանաբար վերածնութիւնը ինքնուրոյնութեան, ոգւով, այնուամենայնիւ այդ վերածնութեան ուղեցոյցները խոստովանում էին, որ լաուզիցացիք մի բուռն աննշան ժողովուրդ են, անկարող սեպհական ոյժերով, առանց ազգակից հարեանների պաշտպանութեան, մի որ և է հաստատուն հետեանքի հասնելու: Դոնէ Սմօլեարը միշտ նորա վերայ էր մտածում, որ կարելի եղածին չափ մօտիկ լարաբերութիւններ կապէ միւս սլաւօնական երկրների հետ և գոնէ գրական ասպարիզում միութիւն հաստատէ: Այս մըտքով էր նա արդէն ղեկավարուած Slavische Jahrbücher-ի հրատարակութեան ժամանակ. ապագայում, երբ սերբիական մատիցաի գործունէութիւնը ընդարձակուեցաւ, և երբ Սմօլեարը սեպհական Փիրմա ունեցաւ, այդօրինակ մերձաւորութեան և միութեան անհրաժեշտու-

³⁶⁾ ցեխոտ. ³⁷⁾ ցեցոտի. ³⁸⁾ կողմ. ³⁹⁾ հնաբով. ⁴⁰⁾ ոչնչացնել, կործանել. ⁴¹⁾ որտեղ. ⁴²⁾ դիտութեամբ. ⁴³⁾ այն. ⁴⁴⁾ տանջուել. ⁴⁵⁾ ձեռք վերանշել. ⁴⁶⁾ հանգիստ. ⁴⁷⁾ աղուէս. ⁴⁸⁾ վերջը, վախճանը. ⁴⁹⁾ կաղ.

⁵⁰⁾ դէն ձգած. ⁵¹⁾ ալ. ⁵²⁾ հին, նախկին. ⁵³⁾ փողոցի փողոց. ⁵⁴⁾ կղբօր կին, հարս. ⁵⁵⁾ մեծ քոյր. ⁵⁶⁾ էլի, դարձեալ. ⁵⁷⁾ ձանձրացնող, զաւա տանող.

թիւնը ևս աւելի ստիպողական դարձաւ: 1858 թուին Բուդիշինին այցելեց ռուս գիտնական Ս. Ֆ. Հիլֆերդինգը. նա Սմոլեարին խորհուրդ տուեց Ռուսաստան գնալ: Այն կենդանութիւնը, որ տիրել էր ռուս Հասարակութեան Խրիմու պատերազմի պատճառով, առանց այն էլ Հրապուրել էր Սմոլեարին. բացի դորանից, նա ուզում էր յարաբերութեան մասնէլ ռուս գրավաճառներին հետ, այլ և մտածում էր նիւթական օգնութիւն ստանալ սերբիական մատիցաի Համար: Եւ ահա 1859 թուին դրամական աննշան պաշարով նա գնաց Պետերբուրգ, բայց մի այնպիսի ժամանակ, երբ քաղաքի բնակիչների մեծ մասը ամառանոց էր գնացած, այն է յունիս ամսին: Մորան մնում էր կամ ձեռնուռնայն վերադառնալ և կամ սպասել աշնան, այն ինչ ապրիլում միջոց չունէր: Բարեբաղտաբար մի բարի մարդ նորեկ օտարականին փոխարինաբար տուեց հինգ հարիւր ռուբլի և այս գումարի մեծ մասով, որ պահել էր որպէս պաշար, նա հետեւեալ գարնան Ռուսաստանից հայրենիք վերադարձաւ: Պետերբուրգում նա ապրում էր մասամբ գրականական երկատիրութիւններով աշխատակցելով քանի մի լրագիրներին, որոց մէջ գետեղումէր այնպիսի յօդուածներ, որոնք խիստ հետաքրքրում էին ռուսներին գիւղական լեղափոխութիւնից առաջ, այն է կալուածատէրերի և գիւղացիների հողային յարաբերութիւնների մասին գերմանական տէրութեանց մէջ. բացի դորանից նա աշխատում էր կայսերական Հասարակական գրադարանում, կազմելով Ռուսաստանում նոր լոյս տեսած գրքերի ցուցակը, որ բացի վարձատրելուց դեռ նիւթ էլ մատակարարեց նորա մատենացուցակին: Իւր նախկին բարեկամների, Սրէզնեվսկու և Հիլֆերդինգի միջնորդութեամբ Սմոլեարը ձմեռուան ընթացքում ծանօթացաւ այլ ռուս գիտնականների և մատենագիրների հետ, և ուղեկից ունելով նոցա բարի ցանկութիւնները գարունքին հայրենիք վերադարձաւ, ուղեկցելով Սրէզնեվսկու ընտանիքին, որ արտասահման էր ուղևորվում:

Մի քանի տարուց յետոյ, 1867 թուին, Մոսկվայում բաց եղաւ ժողովրդագրական աշխարհահանդէս, այդ միջոցին կայացաւ նաև սլաւոնական ներկայացուցիչների նիստը, որ նպատակ ունէր միութեան սերտ կապ հաստատել սլաւոնացիների մէջ: Որպէս սերբ-լաուզիցեան ներկայացուցիչ դարձեալ Սմոլեարը գնաց դոքտոր Ռուչմանի հետ: Այդ ժամանակ Սմոլեարը, ուրիշ պատգամաւորների հետ, ներկայացաւ Հանգուցեալ թագաւոր կայսեր: Կայսրը շատ սիրով ընդունեց պատգամաւորութիւնը Ցարսկի սէլում և ի թիւս այլոց, Սմոլեարի հետ խօսեց ռուսներէն լեզուով: Կայսեր հարցին, թէ ինչ գրութեան մէջ գտաւ նա Ռուսաստանը իւր երկրորդ այցելութեան ժամանակ, Սմոլեարը պատասխանեց. «կարճ միջոցում Ռուսաստանը այնպէս փոխուել է, որ չէ ել հանաչվում. ստրկական վիճակը փոխուել է, դատարանները՝ հրապարակական են դարձել, մամուլը մեծ ազա-

տութիւն է ստացել»: Կայսրը զոհ մնաց այդ պատասխանից: Սմոլեարը բարեհաճ ուշադրութեան արժանացաւ նաև Հանգուցեալ կայսրուհի Մարիա Ալէքսանդրովնայի և մեծ իշխանուհի Մարիա Ալէքսանդրովնայի կողմից: Նկատեմք այլևս մի փաստ, որ վերաբերում է Սմոլեարի երկրորդ գալստեան ի Ռուսաստան: Մէկ ճաշի ժամանակ սլաւոն հիւրերի ժողովի մէջ, ի թիւս այլոց, խօսք ընկաւ նորա մասին, թէ անհրաժեշտ է Ռուսաստանում կլասիքական գիմնազիաների թիւը մեծացնել: Կոմս Տալստոյն նկատեց այդտեղ, թէ դժուար է ռուսաց լեզուն գիտեցող ռուսացիներ գտնել կլասիքական լեզուների համար: Այդ ժամանակ Սմոլեարը արտայայտեց Լալայիղղում մի ուսուցչական սեմինարիա հաստատելու միտքը, ուր օտարացիները կարողանային ռուսաց լեզուն ուսանել, իսկ ռուսները՝ հին լեզուներ: Ինչպէս յայտնի է, այս միտքը ապագայում իրականութիւն ստացաւ:

Սմոլեարի կրկին այցելութիւնը Ռուսաստանին, բազմաթիւ յարձակումներ արեց նորա դէմ գերմանացիների կողմից, որոնք դժգոհութեամբ էին նայում սերբ-լաուզիցական ազգութեան վերածնութեան վերայ ընդհանրապէս և Սմոլեարի վերայ մասնաւորապէս, որպէս այդ շարժողութեան գլխաւոր յանցաւորի և ներկայացուցչի: Այս բոլոր յարձակումներին Սմոլեարը ուշադրութիւն չէր դարձնում. նա գիտէր, որ վախենալու հարկ չունէր ոչոքից, որովհետև նորա գործունէութիւնը չէր շոշափում քաղաքականութիւնը, այլ գլխաւորապէս ուղղուած էր միջոցներ որոնելուն իւր ժողովրդի մէջ լուսաւորութիւն տարածելու համար և դէպի հոգեւոր կապ պահպանելը միւս սլաւոնացիների հետ:

Սմոլեարը սերբիական մատիցաի նախագահ դառնալով մտածեց իրագործել իւր վաղուց փափայած միտքը այսպէս անուանած «սերբիական տուն» հաստատութեան վերաբերութեամբ: Բանը նորանումն է, որ մինչև այդ ժամանակ ընկերութիւնը սեպհական տուն և մշտական ապաստանարան չունէր: Ընկերութեան գրադարանը հետզհետեւ աճում էր, ազգային հրատարակչների լիշատակների ժողովածուն Սմոլեարի և նորա բարեկամների կրկնապատկած աշխատութեան շընորհիւ նոյնպէս մեծանում էր, և այս ամենը չէր կարող բաց լինել ժողովրդի համար: «Սերբիական տունը», որ պէտք է լրացնէր այս ստիպողական պահանջը, Սմոլեարի ամենամեծ մտածման առարկան էր: Բուդիշինում մի գետին էր ծախվում իւր փոքրիկ տնով. այս դէպքը ձեռքից բաց թողնել ցաւալի մի բան էր, այն ինչ ընկերութիւնը դրամ չունէր: Սմոլեարը չ'նայելով, որ ինքն ևս դրամական ոչ մի գումար չունէր, որոշեց իւր պատասխանատուութեամբ գնել այդ տունը: Իւր ժողովրդականութեան և վերին աստիճանի ազնիւ անունան շնորհիւ նա իւր համար վաղի բացարձակ գերմանացիների մէջ և 500 թալէր ձեռք բերեց, կալուածա-

գրի հաստատութեան համար: Սակայն դա մի կաթիլ էր ծովի մէջ, որովհետեւ մօտ քսան հազար թալէր էր պահանջվում: Հարկաւոր եղաւ գիմել ուրիշ սլաւօնացիների օգնութեան, որոնց սրտին մօտ էր լաուզիցական վերածնութիւնը: Այդ նպատակով Սմօլեարը իւր երկրորդ կնոջ հետ հիւանդ հիւանդ գնաց ճանապարհորդութիւն անելու, գրպանում ունենալով ընդամենը 85 թալէր, հաշուելով սորա հետ և այն 50 թալէրը, որ ստացել էր վարձուորներից իբրեւ տան վարձ, իւր բացակայութեանը ժամանակ այնտեղ բնակուելու համար: Արժան չնստեց նորան այդ ճանապարհորդութիւնը և լոկ այն մտածմունքը, որ լաուզիցացիք «սերբիական տուն» պիտի ունենան, կարող եղաւ թեթեւացնել նորա ֆիզիքական և բարոյական տանջանքները: Ինչ էլ որ լինէր, սակայն բաւականին գումար ժողովուեցաւ ստորագրութեամբ և նուիրաբերութիւններից: Եւ տունը՝ պատկանեալ գետնով անցաւ մատիցաի տիրապետութեան: Չըշմարիտ է, որ տոկոսիքը վճարելու համար ընկերութիւնը ստիպուեցաւ ձեռք բերած կալուածքի մի մասը վարձու տալ, բայց այնուամենայնիւ նորա մէջ որքան և իցէ յարմար բնակարան կար գրադարանի և հնագիտական ժողովածոյքի և որ աւելի նշանաւոր է, սեպհական տպարանի համար: Սերբիական առաջին տպարանի նշանակութիւնը շատ մեծ էր. արդէն բոլոր գրքերը կարող էին իւր ժամանակին և անարգելք լոյս տեսնել, հրատարակութիւնները երեք անգամ աւելի արժան էին նստում. բացի դորանից, տպարանը, որ օրինակելի կերպով առաջ էր տանում Սմօլեարը, սկսաւ բաւականին արդիւնք բերել ընկերութեան, մանաւանդ, որ ամբողջ Լաուզիցում միայն այդտեղ կար յարմարութիւն երաժշտական խաղեր տալելու: Թէ մինչև որ աստիճան տպարանը նպաստում էր մատիցաի ձգտումներին, երևում է նորանից, որ նորա գոյութեան առաջին չորս տարին աւելի շատ սերբիական գրքեր լոյս տեսան, քան թէ նախընթաց 15 տարուայ ընթացքում:

Այսպիսով, այս եռանդուն և տոկուն գործողի շնորհով արագ քայլերով առաջ էր ընթանում լաուզիցեան սերբերի վերածնութեան գործը: Արդէն պարզ երևում էին կիսադարեան յամառ աշխատանքի պտուղները և Սմօլեարը Լաուզիցի մասին համարձակ կարող էր ասել նոյնը, ինչ որ երբեմն ասել էր Ռուսաստանի մասին. — համեմատաբար կարճ ժամանակում Լաուզիցը այնպէս փոխուել է, որ չէ ճանաչվում. այնքան արծարծուել էր ազգային ոգին, լաուզիցացիների մէջ ամրապնդուել էր ազգային ինքնաճանաչութեան գաղափարը, բարձրացել էր հասարակական զարգացման մակերևոյթը: Հասարակական ծառայութեան ասպարէզ արդէն մտել էր երիտասարդ սերունդը, որ Սմօլեարի ձեռքով էր կրթուած, և նա ուրախ էր, որ իւր սկսած գործը չէ ոչնչանում, որ նորատի գործիչները նոյն եռանդով և հաստատա-

կամութեամբ են առաջ տանում սկզբնաւորած գիտութիւնները:

Տարաբաղաւոր քանի մի ցաւալի հանգամանքներ նսեմացրին այս արժանաւոր մշակի ուրախութիւնը: Այսպիսիներէնց էր, օրինակ, «սերբիական տան» անցքը: Մի ռուս սերբիական մատիցաի փոխ տուեց վեց հազար թալէր, որ ընկերութիւնը պարտաւորում էր վերադարձնել նորան առաջին իսկ հնարաւորութեանը: Այդ փողը տրուած էր մատիցաի անշարժ կայքի գրաւակաւնով, այսինքն տան վերայ իւր գետնով: Մինչդեռ բարեւարը խճճուած էր գործերում, նորա կայքը աճուրդի դրուեցաւ վաճառելու, և սերբիական մատիցաից պահանջեցին պարտքը շահով վերադարձնել, սպառնալով հակառակ դէպքում, անշարժ կալուածքը վաճառել: Այս լուրը կայծակի պէս հարուածեց խեղճ ծերունուն. նորան այնպէս էր թւում, թէ ամեն բան, ինչ որ գերբնական ոյժերով ձեռք էր բերուած, կորստի է ենթարկվում, թէ մատիցան, զրկուելով տանից, գետնից և դրամական միջոցներից, վաղ թէ ուշ կը դադարեցնէ իւր գոյութիւնը, իսկ հետը միասին կը դադարի նաև լաուզիցական սերբերի մտաւոր շարժումը: Այս ծանր տպաւորութեան տակ նա վերստին ճանապարհ ընկաւ արտասահման, բայց այս անգամ այնտեղ շատ չնչին նիւթական օգնութիւն գտաւ, ինչու որ նորա արտասահմանեան վաղնի բարեկամներից շատերը արդէն գերեզման էին մտել, իսկ նոր սերունդին այլ տեսակ խնդիրներ էին հետաքրքրում: Եւ այսպէս այդ գործը ցաւալի վիճակի մէջ մնաց: Սերբերին կարծեմ յաջողեց միայն արտօնաւոր պայմանագիր գրել տալ կալուածքի գրաւակաւնով պարտքի վճարման համար և սզատել մատիցաի անշարժ կայքը, բայց թէ ինչ կլինի այս բոլորի վախճանը — յայտնի չէ:

Մի ուրիշ երևոյթ, որ աւելի վերաւորական էր լաուզիցացիների և առանձնապէս Սմօլեարի համար, վերջերումս տեղի ունեցած իրողութիւնն էր, այն է որ հետզհետէ պակասում էր սերբիացի քահանայից թիւը. հները մէկը միւսի ետեից մեռնում էին, իսկ բաց մնացած տեղը ոչ ոքի չէր տրվում. կառավարութիւնը սպառնում էր այդ ծխերի համար գերմանացի պատուօրներ ուղարկել, որոնք չգիտէին սերբերէն խօսել և այսպիսով խլել ժողովրդից ազգութեան պահպանութեան ամենագլխաւոր միջոցը: Սմօլեարին վերջին ճանապարհորդութեան միջոցին աւելի շատ էր մաշում այդ խնդիրը, քան դրամական պարտքը, մանաւանդ երբ հայրենիքից նորան հաղորդեցին մի քանի քահանայից զրկուելու լուրը: 1881 թուին մօտ տասը ծուխ առանց քահանայի էր մնացած: Որպէս զի պարապ մնացած տեղերը այնպիսի մարդիկ անցնէին, որոնց կարողանար ժողովուրդը հասկանալ, պէտք էր միակ միջոցի գիմել — այն

է քահանաներ՝ հրաւիրել սլովակներէն¹⁾, որովհետեւ կառավարութիւնը թոյլ չէր տալիս հրաւիրել ոչ չեխներին և ոչ լեհացիներին: Սակայն Սմոլեարի հաւաքած նուիրատուութիւններով կարելի եղաւ միմիայն երկու ծուխին քահանայ նշանակել:

Այս տխուր հանգամանքները ամենաուժգին կերպով ներգործեցին լաուզիցացիների բազմամեայ աշխատութեամբ վաստակած առաջնորդի վերայ. նորա չափազանց բռնութիւններով, զրկանքներով, պատերազմներով, տանջանքներով լի կեանքը մօտենում էր վախճանին: Արդէն 1882 թուին, Պետերբուրգ եղած ժամանակ, Սմոլեարը այնպէս թոյլ էր, որ վախճանում էր միայնակ փողոց դուրս գնալ, բայց այնուամենայնիւ չէր դադարում իւր հարազատ սերբիացիների համար աշխատելուց: Շուտով նա հայրենիք վերադարձաւ, բայց հիւանդութիւնը և անզօրութիւնը չէ թէ միայն անհետացան, այլ ևս առաւել զօրեղացան նորա մէջ, մինչև որ դերձման իջեցրին: Տակաւին քանի մի ժամ մահուանից առաջ նա պահանջեց իւր լրագրի համարը նայելու, որ պատրաստուած էր տպագրութեան համար, սակայն արդէն նոր համոզուեցաւ, որ աչքերը հրաժարվում էին նորան ծառայել: Շուտով արդէն այլ ևս չկար նա:

Բայց Սմոլեարը սկիզբ դրեց մի մեծ գործի, — լաուզիցական սերբերի վերածնութեան: Այսուհետև նոցա նպատակը պիտի լինի — առանց շեղուելու առաջ դնալ ցոյց տուած ճանապարհով և իրագործել այն մեծ դադափարները, որ կտակել է նոցա վերակենդանութիւն տուողը: Իսկ մնացած սլաւոնացիք և մասնաւորապէս մենք, ռուսներս, մեր բարոյական պարտքը պիտի համարենք օգնել մեր արենակից եղբայրներին իրանց բարի նպատակներին հասնելու²⁾:

ԹԵՐԳ. ԳՐԻԳ. ԲԵՆ. ԵՂՆԵՆՆԵՐ.

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

ՀՈԳՈՒ ԳԱՂԱՓԱՐԸ ԲՆԱՏԻՊ ԱԶԳԵՐԻ ՄԷՋ

Ազգերի զարգացման զրականութիւնն այս օրերս ճշմարտապէս գոյացող Աղալեբերտ Սվոբոդայի մի ընտիր երկասիրութեամբ, որ կոչվում է «Բնական պատմութիւն իդէալներ»:

¹⁾ Սլաւոնացիք, որոնք բնակութիւն էին հաստատած Հրենգաւիայի հիւսիսային մասնում:

Մ. Թ.

²⁾ Յօդուտ Սերբ-Լաուզիցիան մատիցաի ընկերութեան նուիրաբերութիւնները կարելի է ուղարկել ընկերութեան նախագահ Հօրնիկին այս հասցեով. — (Bautzen Könichreich Sachsen), Herrn M. Hornik, im Domstift.

ընդհանուր Այս վերին աստիճանի հետաքրքրական գործի հեղինակը հետազօտում է հողւոյ, մահուան, անմահութեան, տոտուածութեան, հանգերձեալ կեանքի գաղափարներն, ինչպէս որ դոքա յառաջ են եկել դարերի ընթացքում արեւելեան և արեւմտեան ազգերի մօտ և որոշ ձև են ստացել պէսպէս կրօնների, բանաստեղծութեան և արուեստների մէջ: Ամբողջ շարադրութիւնն երեք հատոր ունի. տակաւին առաջինն է լոյս տեսել: Գորա մէջ հեղինակը առհասարակ գաղափարների և իդէալների ծագումն հողաբանորէն բացատրելուց յետոյ՝ ցոյց է տալիս, թէ ինչպէս են սկիզբն առնում նախ վայրենի կամ բնատիպ ազգերի մօտ (Naturvölker) կրօնական իդէալներն, և ապա անցնում է միւս ազգերին: Այս տեղ յաւելւում են գալիս հին եգիպտացիք, բաղդէացիք, եբրայեցիք, իրանական ազգերն, յոյները, հռոմայեցիք, հալսիկն, գերմանացիք, Ֆինն և ուլանոն ազգերն և վերջապէս քրիստոնէութիւնը: Ներկորդ և երրորդ հատորներն պիտի ամփոփեն արուեստների ծագման և զարգացման պատմութիւնն արեւելեան և արեւմտեան ազգերի մօտ քրնական հետազօտութեամբ աստուածութեան գաղափարի և դորա հետ սերտ կապուած միւս գաղափարների, որ ունեցել են և ունին այդ ազգերը մինչև արդի ժամանակս:

Ներկայ յօդուածով կամենում ենք համառօտել այդ գրքի մեկն մի գլուխը, որ ճառում է բնատիպ ազգերի հոգեկան կեանքի վերայ: Այս ազգերը երկու տարբեր մասն են բաժանում աշխարհը — նիւթական և ոգեկան: Նիւթականը կոպիտ է, տառապանքներով լիքն է: Վայրենին գոհ չէ դորանից և կամենալով վարձատրել իրան դորա դառնութիւնները փոխաբէն, ստեղծում է, իւր մեծամեծերի և կարեւորների համեմատ՝ նաև մի ոգեկան, իդէալական աշխարհ: Նա թէպէտ և չէ տեսնում այս իդէալական աշխարհը, բայց երևակայում է դորան իւրեւ գոյութիւն ունեցող մի բան, որ ներգործում է նորա մտքի վերայ, ուրեմն և մի իրական արժէք է ստանում նորա աչքում:

Վայրենի մարդու համար ոչ մի բան այնքան ատելի չէ, ինչպէս մահը: Նա կամենում է չաւտեան ապրել և մի անմահական հոգի ստեղծել: Նւ բնութիւնն, ասես թէ աշակցելով նորան այս գործում, գալիս է երբև կենդանի ցոյց տալու նորան երազի մէջ այնպիսի մարդիկ, որ զեռ երեկ էին թաղուած: Ուրեմն դոցա հոգին էր, որ երեցաւ, հոգին ուրեմն մի էակ է, որ ապրում է: Ոմանք կարծում են, թէ երազի մէջ երեցող մեռելները տակաւին փրկութեան կարօտ են և միայն այն ժամանակ են չաւտեանական հանգիստ գտնում, երբ էլ չեն ներկայանում իրանց աղաւանդներին: Վան կիսակիւթ ազգեր, որոնց մօտ ուրուները չէ թէ միայն մարդկային կերպարանքով են այցելութեան դալիս, հապա և շան, կատուի, թռչնի, երերուն լուսի պատկերով, հեծեծանքի, լացի, աղմուկի ձայնով և այլն: Խուճապած երա-

(*) Kritische Geschichte der Ideale mit besonderer Berücksichtigung der bildenden Kunst. 1885, Leipzig.

զատեան շտապում է այն ժամանակ աղօթքով, բժժանքով և նուէրներով հանգստացնել ուրուին, թէև հաւատացած է, որ նորա աչքերով թիւնից չետոյ անշուշտ մի մարդ կը մեռնի շրջակայքում:

Ավօքատայի ասելով՝ կան այնպիսի ցեղեր, որոնք հաւատում են, թէ երազում տեսնում են ինքանի մարդու հոգին երազողի մէջ է մտնում: Տուրանեան կախարդներն ճշգնում են թմբեր բերել իրանց վերայ, որպէս զի հնարատան իրանց հոգուն՝ սուսանելու ոգիների աշխարհէն և լուր բերելու գերբնական ուժանշիւքների մասին: Սակայն հոգու այս տեսակ գործածութիւնը, որ ուրիշ տեղէն սովորական է, առաւել մի շահագիտական նպատակ ունի, քան թէ իդէալական: Յիշեր էլ կան, որոնց մօտ քնի, հիւանդութեան կամ խելագարութեան ժամանակ հոգին մարմնից դուրս է թռչում: Այս դիպումները պէտք է մի քորմ հանշեւ, որ նա նորից չետ բերէ փախած հոգին: Բայց կարող է պատահել, որ հոգին չը վերադառնայ: Գերմանիայում հասարակ ժողովուրդը մի թուշտող թիթեռնիկ տեսնելիս, ասում է. «Ահա մի գերձակի հոգի: Պէտք է բռնել՝ դորան և իջել, եթէ ոչ քնած գերձակը չախտեան չի դարձի»:

Միջին եւրոպայի մի քանի երկրներում հէնց որ տան մէջ մի մարդ մեռնի, իսկոյն թօթվում են շրջակայ ծառերն և թուփերը, որպէս զի հոգին, որ գուցէ դոցա վերայ էր նստել, չետ գայ: Գեւ մի քանի տարի առաջ տեղ տեղ սովորութիւն կար՝ հանգուցեալի վերայ հսկելիս՝ պէտքէն խաղեր սարքելու, որոնց նպատակն էր զուարճութիւն պատճառել հոգուն: Գեւ այսօր էլ կան գիւղեր, ուր դիակի մօտ մի աթոռ են դնում, հրաւիր կարդալով՝ հոգուն, որ գայ նստի:

Մի քանի բնատիպ ազգեր ընդունում են, թէ մարդկային մարմնի ձգած ստուերը նորա հոգին է, ուստի և կարծում են, թէ մեռելին այլ ևս ստուեր չէ տալիս: Ուրիշ առասպելների նալելով, անտի աշխարհի մարդիկ աստի աշխարհի մարդոց լոկ պատկերն են, կամ արձագանքի, ձայնի, անդրադարձութեան պէս հակներ:

Վայրենիների հոգեպաշտութիւնը մի առանձին պարզմտութեան հրապոյր ունի, ասում է Ավօքատան: Բնատիպ ազգերի հոգիները նոյն յատկութիւններն տէր են, ինչպէս և կենդանի մարդիկ: Նոքա կարող են քաղցիւ, ծարաւի, անտի աշխարհ ուղևորելիս ճանապարհին խեղդուիլ: Նոքա զգայական վայելքների հետամտ են, երկու սեռի են, հանգերձեալ կեանքումն էլ նոյն զբաղմունքն և սովորութիւններն ունին, ինչ որ ունէին աստիւում, ընկերներն հետ բարեկամաբար կամ թշնամաբար են վարվում և կարող են առաւել զօրեղ դառնալ, քան որ էին, մինչ կապում էին մարմնի հետ: Չար հոգիները կարող են վնասել մարդուս երկրի վերայ, բարիները անօրինում են ազգի ճակատագրին և ժամանակ անցնելով դառնում են մի մի աստուած:

Որովհետեւ հոգին փոխադրելի է, ուստի հնդիկ բժիշկները մեռնողի հոգին նորա գաւառների մէջ են փչում: Սե-

ւամորթ բնակիչները շատ պարզ են լուծում ազգականների ժառանգական նմանութեան գաղաղիքը, ասելով, թէ երբ գերդաստանի մի անդամ մեռնում է, նորա հոգին նոյն գերդաստանի նորածին մանկան մէջ է սպրդում: այնպէս որ քեռորդին կարող է մօրքօք հոգին կրել և թոռն ըստելը հուլթեան իւր հարազատ մէջ մօր կրկնութիւնը լինել: Թէև անտի աշխարհի հոգիներն, ընդհանրաւ կարծիքով, մարմնի չունին, բայց պատկեր ունեն վայրենա համար ամեն բան հնարաւոր է:

Բնատիպ ազգերի մի խումբ չէ թէ միայն մարդոց և անասուններին է հոգի յատկացնում, հայտնաւ ծառերին, պտուղներին, քարերին, զէնքերին, գործիչներին, և անօթիներին: Մի ուրիշ հնացած մտքի հոգին դարձեալ գնում է ծառայել միւս աշխարհում իւր նախկին դարբնի հոգուն: մի մանեակի հոգին դարձեալ գնում է զարդանել իւր առաջընայ տիրուհւ պարանոցը: Մեռելի գերեզմանի մէջ գրուած անօթիներն և կարծողքը պէտք են գալիս նորան և անտի աշխարհում, ուր կեանքը դարձեալ նոյն է, ինչ որ էր երկրի վերայ: Սակայն որպէս զի երբեք կարանան ծառայել մարդուն և հանգերձեալ կեանքում, պէտք նախ կտրատել նոյն աշխարհում: այս է պատճառն որ Ամերիկայի և Պուերտիկայի, ինչպէս և արևելեան Պոնսսիայի և Լիտվայի մէջ գերեզմաններում գտնուած զէնքերն և անօթիներն բաւրմի էլ էլ ջարդոտուած են:

Հին եգիպտացւոց հոգեփոխութեան ուսումնս եւրոպայի մէջ էլ մի անսովոր բան չէ: Ավօքատան ճանաչել է մի գերմանացի աղջկորդ, որ այնպէս բան է ասել: «Եթէ ես այս աշխարհում վատ կեանք վարեմ, այն աշխարհում մի ձի կը դառնամ, եթէ այս տեղ լաւ բարք ունենամ, այն տեղ մի փոստապետ կըլինիմ»: Նա լաւ բարք ունէր: Շատ ցեղերի կարծիքով մարդկային հոգին կարող է նա և անասունների մէջ մտնել և իբրեւ օգտակար կամ վնասակար էակ պաշտուիլ: Վայրենիներից սմանք մի դարմանալի կարծիք ունին, թէ գերատիւ գաղանից կերուած մարդու հոգին այդ գաղանի մէջ է մտնում: Մի քանի թուշտներ, օրինակ՝ բուն, ագաւան, փայտիորն ամենագէտ են համարվում, վասն զի բարձրաթուի են և վերին աշխարհն ճախրելով ամեն բան տեսնել կարող են»:

Որովհետեւ մի քանի վայրենի ազգերի մէջ ընդունուած է, թէ անասուններն էլ արեան վրէժ խնդրելու հակամէտ են, հետեւաբար որոորդները մի կենդանի սպանելիս ամենաջերմ աղերսանքով ներողութիւն են հայցում նորանից, և եթէ սպանուածը մահաւանդ մի փիղ լինի, — իշխան, թագաւոր են անուանում նորան և հանդիտաւոր ճառերով թաղում են նորա կնճիթը, որպէս զի փիղ հոգին հանգստանայ և հաշտուի:

Եւրոպայի մէջ էլ ուրեք ուրեք կածիք կայ, թէ խողի կամ կրիայի միս ուտող մարդն այդ կենդանիների պէս փոքրիկ աչքեր կ'ունենայ: Ամերիկացի հնդիկներն իրանց զինանշանների մէջ, ինչպիսի են կրիան, օձը, կինճը, նապաստակն

և այլն, պաշտում են իրանց նախկին քաջ զինավորներին, որոնց հոգիներն անց են հասել այդ զինանշանների մէջ և իբրեւ հոգեւորականներ աւանդում են սերնդէ ի սերունդ: Այդպիսի մօտ աւանդութիւնը մարդոց հոգիները մտնում են քաղցրահամ թուշտիներէ կամ ուրիշ աղիւս կենդանիների մէջ, մինչդեռ աննշան և արուս մարդոց հոգիներն առաւել ոտոր հասնելի մէջ են ընտելութիւն: Հաստատում: Դա մի աշխարհի կրօն էր, որ անհրաժեշտ պիտի դրոշմէր հաւատացողին շարունակ կատարելու թեան ձգտելու այս աշխարհում: Ափրիկացի ազգերն հաւատում են, թէ անտառաբնակ մեծ կապիկներն երբեմն մարդկային ցեղի անդամներ էին, քայքայուած և լիակ կենցաղավարութեան համար վաճառուած են եղել մարդկային շրջանից և ապա թէ կործանել են խօսելու չնորհը: Ուրիշ ազգեր համոզուած են, թէ գութիւն կարող է խօսել, քայքայ չէ ուղում:

Սկզբնական ազգերն ուրեմն մեզ պէս հպարտ չեն և զիջանում են ընդունելու, թէ իրանց և կենդանիների մէջ եղել է և կայ մի ազգակցութիւն:

Մարդու մէջ երկու հոգի դաւանող ազգեր էլ կան: Քնի ժամանակ հոգիներից մին սաւառում է, մահաւան ընդհանր երկուքն էլ ի բաց են թուշում: Բերմանացիների աւելով՝ քնած մարդու հոգին թիթեռնիկի պէս թռչում է, և ինչ որ նա տեսնում է թռչկոտելիս, նոյնն էլ երազում է ննջողը: Բանաստեղծական հաւատ:

Չնայած էլ երկու հոգի են դաւանում, մահաւան ընդհանր մին սրտում է գէպի երկինք, միւսն գետին ընկնում: Ամերիկացի հնդկներն մարմնի ամեն մի տեղում, ուր որ եւ քակի զարկ կայ, մի առանձին հոգու կայարան են նշմարում: Կարաիբներն երեք հոգի ունեն՝ մին գլխի մէջ, միւսն սրտի մէջ, երրորդն էլ բազումներում: Սրտինը, երբ մարմնից բաժանուի, մի բարի հոգի կը դառնայ, իսկ գլխի և բազումներն հոգիները—չար:

Բարեպաշտ արարների հոգիներն գնում են մեղքի և կաթնի դետերով ուռուցած արքայութիւն և այն տեղ սեւաշեւոց հոգիների հետ միասին, որոնց մարմինը մուշկից է, շարունակ խմում են գինի և չեն արքեւում, ուտում են հաշիւ և չեն թմբում: Գեռ ամեն մէկն էլ 80,000 ստրուկ է ստանում: Իսկ մեղաւոր արքան հոգին ընկնում գեհնի բոցերի մէջ, ուր նրա շրթերն էլ կրակից են, կոշիկներն էլ կրակից են, անկողինն էլ, սնունդն էլ կրակից: Այս գեհնին Եօթն յարկանի է. ամենատարեւն յարկի մէջ ձգվում են այն վեղձաւորները, որոնք թէև դաւանում են մի կրօն, քայքայ հաւատը չունեն *):

Չգալական վաշէլքներով լիքն է և Հին Հնդկացիների գրախար: Դա մի բողոքական և մշտաթիթի պարտէզ է, ուր

*) Այս խնդրի վերայ առաւել ընդարձակ տեղեկութիւն կարելի է գտնել Վ. Իրվինգի «Մահմետի կեանքը» գրքի մէջ, որ նոր հրատարակուեցաւ մեր թարգմանութեամբ:

հեղիկ սիւքեր են փչում, զովարար անձրևներ են իջնում և կանաչ գաշտերի վերայ արածող կովերն կթուելիս չեն աւազում: Ամեն ուրեք խրախճանակից ընկերներ և թուշտներն զայլալիկ:

Նշատելու արժանի բան—հնդկի ցեղերի մօտ հոգիների արքայութիւն ընդունելն ոչ թէ բարոյական վարքից է կախուած, հապա անտիճանից, հարստութիւնից և զօրութիւնից: Մահմետականն էլ առաւել վատ է արքայութիւն մտնելու, երբ կարանայ գինի նորան կամ ըստ կարելու շատ գետուրներ ուղանելով կամ Մեկի գնալիս ճանապարհին մեռնելով:

Իրուկներն հոգիներն՝ մարմնից բաժանուին թէ չէ, դարձեալ միասնում են իրանց նախկին տարրի, այսինքն՝ հիւսիսային Հետ, և այն տեղ պար են բռնում, զուարթ կայութեամբ:

Մի բանի ազգերի մօտ գիշերուայ երկնակամարի վերայ փայլող լուսատուներն էլ մարդկային հոգիներ են: Կարաիբներն իրանց դիցապատկեր հոգիներն ասող են համարում, և հինգ որ մեռնում է մի քաջ մարդ, իսկոյն մի նոր ասող է վառվում երկնքում:

Հարաւային Գերմանիայի լեռնաբնակ Ժողովրդի մէջ ընդհանրացած է այն կարծիքը, թէ երկնային ծննդեան ընդհանր սրտաւոր հրեշտակը մի արող է վառում, և երբ մի մարդ մեռնում է, նորա ասողն էլ վառ է ընկնում:

Այս կարծիքը յատուկ է, եթէ չենք սխալվում, և հայ ազգին: Դոնէ Ն. Նախիջեանի մէջ մենք ստեպ լսած ենք, երկնակամարից մի ասող ընկնելու վայկենին—«Որք ասողն ընկաւ արդեօք» հարցմունքը, այս մտքով, թէ ով մեռաւ արդեօք: Դուք էլ այս կարծիքի մեզ ընտանի լինելուն պատճառով էր, որ Նալբանդեանի «Վաշէլք ընկնող ասողներ» սիրուն ստանաւորն այնպէս մեծ ժողովրդականութիւն դտաւ մեր մէջ, թէ և գա մի օտար բանաստեղծի, այն է Բերանժէի «Les étoiles qui filent»-ի հետեւողութիւն էր:

Գերմանիայի Հիւսիսային կողմերում անկնունք մահուկների հոգիները, մուր կրակների պէս դէտուդէն յածելով, աշխատում են ճահճի մէջ որսալ անցաւորին:

Հարաւային Ամերիկայի ազգերի աչքում յարգողը, կամ կաթնածիրը գէպի երկինք ամառը ճանապարհ է: Բնականութիւն հոգիներն նստած են արեղակի մէջ և պայծառ աչքերով վառ են նայում իրանց ազգի դերեղմաններն վերայ:

Ամերիկացի բնիկներն ուտում են իրանց ազգականներին, կուլ են առլիս մեռած քաջերի աճիւնը, որպէս զի նոցա հոգեկան յատկութիւնները ժառանգեն: Գերմանիայի մէջ էլ նախկին Փրանկները խմում էին, դիմում մէջ խառնելով, իրանց հանգստեալ գիւթերի և գուշակների փոշին, հաւատալով, թէ նոցա իմաստութիւնն իրանց կ'անցնէր:

Մի քանի լատիշիկ ազգերի մէջ սովորութիւն կայ միշտ մի աթոռ պարապ թողնել սեղանի մօտ հանգուցեալ ազգականի հոգու համար, պատճառ դա աներեւոյթ կերպով դեգերում է իւրայինների շրջանում և հաղորդ է լինում:

Նոցա ճաշին: Կարախանները մօտ ննջեցնելի հոգին առաւել իւր մասին է հոգատար, քան թէ կենդանի աղգակներին մասին, վասն զի ամուսնանում է անտի աշխարհում և նոր սերունդ է յառաջացնում: Պէտք ունենան և ուրիշ ամերիկացի բնիկների հաւատալով՝ հոգին մնում է վախճանուածի մարմնում մէջ, մինչև որ դա նեխուի: Ուստի այն տեղ, ինչպէս և հին Նոգա հոգիները վերադարձը նորածին մանուկներին մէջ: Տահիտացիք մեռելի գերեզմանի մօտ մի փայտեղէն կուռք են դնում, որի մէջ հոգին հանգիստ նստում է, սպասելով, մինչև ժամանակ գայ նորից միանալու մարմնի հետ: Մի քանի սեւամորթ աղգերի մօտ այլի կինը, եթէ ուզենայ նորից մարդու գնալ, պարտական է նախ լուսնալ իւր հանգուցեալ ամուսնու անդամներին, որպէս զի նորա հոգին մարմնից խալաւ բաժանուի:

Այդ պատուէն հարկաւ առաւել հեշտ իրագործելի է, քան թէ ինկանների այն սոսկալի օրէնքը, որով մեռած մարդու հետ պարտաւոր էին հաղարարել կենդանի կիներ և կույսեր խարոյկ բարձրանալ, որ և մտադիւր կատարում էին նոքա, պատճառ այս սիրոյ արտայայտութեան զգացումն շնութեան հաւատարմ եղբուն էր համարւում: Հիւսիսային Ամերիկայի հնդկներին մօտ մարդը մեռնելուց առաջ հրամայում է սպանել իւր սիրած կիներին, որ դոքա կանխեն գնալ անտի աշխարհ և նորան այն տեղ սպասեն: Մի երեխայ որ մեռնի, նորա դայեակին էլ սպանում են, այն նպատակով, որ երեխան մէնակ չը մնայ անտի աշխարհում: Մի քանի խալիչիկ ցեղերի մօտ երբեմն երբեմն սպանում են մի քանի մարդ, այն խորհրդով, որ դոքա լուր տանեն մեռած իշխանին երկրի վերայ կատարուող նշանաւոր դէպքերի մասին:

Ջարհուրելի հատուած ցնորական իդեալները պատմութիւնից:

Մի քանի աղգեր հաւատում են, թէ ամեն մի մարդ դառնապէս զայրացած է մեկնում այս աշխարհից. վասնորոյ այդ աղգերն հարկ են համարում հանգիստ ուղիքներ մատուցանել և աղերսել մեռելներին, որ նոքա միջև իւր զերադառնան մէկին կամ միւսին վնասելու համար: Այս մտքով Ամերիկայի բնիկները մարդկային արիւն են ածում գերեզմանի մէջ ձագարի նման ծակերի միջից և վրստահ են, որ մեռելն այդ նուէրը կընդունէ և առաւել բարեգութ կը լինի դէպի մարդիկ:

Սվոբոդան յիշատակում է և այնպիսի վայրենի աղգեր, որոնք համոզուած են, թէ արու զաւակն իւր արեւնն չէ թէ հօրից է ստանում, այլ հօրեղբորից, իսկ էգ զաւակն՝ արեւնն էլ, հոգին է մօրից է ստանում: «Այս հոգւոյ յաջորդութեան ուսումն», աւելացնում է հեղինակը, «երբ մի բացառութիւն ոչ մի եղբունական հետեանք չէ արտադրում, այլ զբաղան կերպով հաստատում է մօր և կնոջ պատիւը»:

Խիստ շատ աղգերի մէջ աղգականներն կամ հոգակաւոր մարդկանցին հոգիներն հովանաւոր սուրբերի տեղ են պաշտօնում: Ամերիկացի վայրենիներն սպանում է իւր հօրն այն նպատակով, որ հօր հոգին նորա հօր պահապանը դառնայ: Բայց եթէ այդ հոգին իրան վերաւորուած զգայ և կամ նուէրներ և ձօներ չըստանայ, այն ժամանակ բարկանում է և վրէժխնդիր է լինում, մերկի, հրդեհ, սով, ժանտախտ և և ուրիշ չարիք պատճառելով: Հետեւաբար անհրաժեշտ է յարատեւ աղօթքներով և զոհաբերութեամբ հաշտ առնել նորան, որ նա մարդուն վնասից զերծ պահէ և պատսպարէ: Սակայն այս տեղ մենք այնպէս մօտենում ենք կըթուած աղգերի հոգւոյ իդեալներին, որ կարող ենք առ ժամանակ կնքել մեր խօսքը: Սվոբոդայի նկատողութեամբ, թէ «ինքնասիրութեան է այնպիսի հոգիների հայրը, երեւակայութիւնն է՝ մայրը»:

Գիտնական հեղինակն այնպիսի թափանցիկ հայեացք է ձգում մարդկային սրտի խորքերի մէջ, անկրթութեան անդունդների մէջ, որ ահամայ սարսափ է գալիս ընթերցողի վերայ: Բայց նորա իմաստալի երկասիրութիւնն հարուստ է և զուարթ ու վասիսներով, քաջալերիչ և հաշտեցուցիչ պատկերներով: «Մարդս ինքն իրան չարիք հասցնելով խարխալում է իւր ստեղծած մոլոր ցնորքների անձուկ շրջաններում», ասում է Սվոբոդան: «Սակայն դա դարգացման օրէնքն պահանջն է: Մարդուս մոլորութիւններն անգամ ապացոյց են նորա ձգտման՝ ճշմարտութիւնը ճանաչելու, ուրեմն նորա ձգտման դէպի մի փերագոյն իդեալ: Յուստեսները հեզնաբար պնդում են, թէ մարդ լինելն և յաւիտեան սխալուելը համանիշ բաներ են: Բայց իդեալն տէր մարդիկ, ինչքան էլ հեզնուին, ծաղրուին, վրտահ են, թէ մարդկութիւնն ու էլ լինի—իւր փրկութեան կը հասնի»:

Փ. Վ.

ՋԱՆԱԶԱՆ ԼՈՒՐԵՐ

«Կիկվի թեմի լրագրի» վերջին համարում հրատարակուած են օրտոգոքս թեմական առաջնորդի հետեւալ կարգադրութիւնները. Բերդիչէվի դաւառի Լիւլինեց գիւղի քահանայ Ալէքսանդր Դուբինեվիչը, կարդնից է եղած գիւղացի Իվան կուչերին ծեծելու համար, իսկ Չատով գիւղի Պաշկովի քահանայն, արբեցողութեան նուիրուած լինելուն համար, երկու ամիս ժամանակով ուղարկուած է Կիկվի տրօնցիկ վանքը փորձելու համար:

Օդեսայից «Պետերբուրգսկի Վեոմոստի» լրագրին հաղորդում են հետեւեալ տխուր լուրը. «Այս օրերը այստեղ սպանեց իրան հարուստ ծնողների զաւակ, երիտասարդ, գեղեցկագէտ լուսասերուած պ. Ասվադուրեանը: Նա պատկա-

Դուք էք հարուստ հայ գերդաստանի, որոնք Ակիկերման³ քա-
ղաքում առևտուր են անում: Աւարտելով իւր ուսման⁴ ըն-
թացքը գլմնագլխաւում, երիտաւարդը դնաց Պետերբուրգ
գեղարուեստական ճեմարանը, ուր մեծ ընդունակութիւններ
ցոյց տուեց, մնաց այնտեղ մի քանի տարի և այնուհետև
գնաց արտասահման: Գիտութեան հարուստ⁵ պաշար ձեռք
բերելով, տաղանդաւոր երիտաւարդը վերադարձաւ Ակիկերման:
Այստեղ շրջապատող հանգամանքները ճշման ներքոյ նա
սկսեց ձանձրանալ և տխրել. վեր էր առնում վրձինը սկսում
էր մի պատկեր և չ'վերջացրած մի ուրիշ բանի էր ձեռնա-
մուկ լինում և աշուպէս մինչև վերջին օրհասական րոպէն:
Նորա միակի գուարճութիւնը գրքերն էին, որոնց ընթերցու-
մով լուսացնում էր գիշերները: Ամսոյս 5-ին Ասվադուրեւ-
նը (Աստուածատրեանը?) եկաւ Օդեսա, այցելեց քանի մի
պանդուկներ և գուարճութեան տեղեր և ամսի 9-ին, Չամ-
բինիի սրճատանից հանգիստ և մինչև տնդամ ուրախ դուրս
գալով, ուղղուեց դէպի Փօրկատիկ հին Թատրոնը, Դեղերովի
այգիի կողմի պատշգամբից վաչր ձգեց իրան անդունդը...
դժբաղդ երիտաւարդին բարձրացրին տեղից⁶ և կենդանութեան
հաղիւ նկատելի նշոյլներով, տարան քաղաքային հիւանդա-
նոցը, բայց հիւանդանոցի սրահում աւանդեց հոգին⁷:

ԽՈՐՀԱԳԵԼՐ-ՀՐԱՄԱՐԱՐԱԿԷԶ ԱՅԳԱՐ ՅՈՎ ՀԱՆՆԻՍԵԱՆ:

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

3. Ա. ՄԵԼԻԻՔ ԲԷԳԼԱՐԵԱՆԻ

Մասնավոր թխալիսն ուսումնարանում

(Տվելիս. Բարոնսկայա փողոց № 10)

Լրացուցիչ և ընդունելու թեան Հարցաքննությունները ավարտվում են օգոստոսի 23-ից, իսկ ուսումը տեւատեւերի 2-ից:

Ուսումնարանը չարս Հիմնական դաստիարակները և 2
պատրաստակա՝ դասարան երկր 5 բաղ-
ձարած:

Ղնդուհովու մ են գիշերօթիկ, կիսաորդեգիր և երթևեկ
աշակերտներ:

4-4

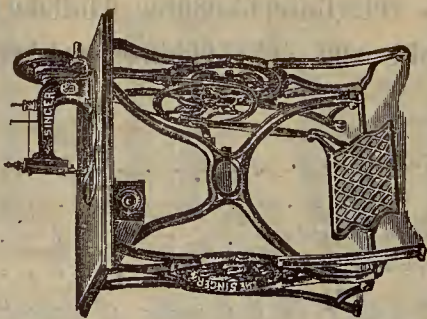
ԼՈՅՍ ՏԵՄԱԼ

U 4 S 4 U

պատմական լէպ

Վաճառվում է կենդրոնական գրավաճառաւանոցում և
Թարգմանողի մօտ Ներսիսեան դպրոցում:

ԳԻՆԵՆ Է 50 կոպ.

7-24

ՌԿՍԻՍԵՐՎԱՐ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԳԵՊԻԱՏԻՆՔՎԱՆ ՊՐ

ԱՆՔԱՆՔԵՆԱՆԵՐԻ ԱՊՐԵՍՆԱԴԱՆԿ ԳՈՐԾԱՆԱԼԸ ԱՆՔԱՆՔԻ ԱԿՏԻՆ

Ստատիստիկարում է ամենադեղատեսակ ճանաչում նոր կարևորագույններ ունական նոր գործիքներով։ Սյ»
Երևանի մեր պարտիզանական զորքը 7,000,000 հասել է

Սա արդեն ամենուրեւ ապացուցւ է թէ ինչ լաւ լատկութիւն ունեն Ձինգերի իսկական մեքենաները:

Նորագործություններ։ Զինվորի խոհական կարենմանը համաշխարհային համար. տնին, նորա փերայանցումն իրանց կայմոս թեամբ, ամբողջ առաջ, ուր պատճառով ուրիշ արդարանալների կեղծումն և չափախա առաջարկում հարգարկի։ Զինվորի խոհական մեքենաների տեղ։ Այդ պատճառով դաժնում է մ ճիշ ուշադրութիւնը նորա վերայ, որ Զինվորի խոհական կարենմանը ամեն մէկի կթէ վերայ և մանավ զկրպ զըշմուած են գործարանի մար-
կանք և կում և ուկէզօժ առաւելով The Singer Manufacturing & Co.⁰⁰.

Գ. ՆԷՅԳԼԻՆԳԷՐ Տփիլիս, Գոլովինսկի պրոսպեկտ. տուն Միլիմանեանի, Նաճանգական դատարանի տակը:

Հովտատ պլիե գլխոս նկարաւ .ի 05 աւ 1 պակտըմնմաւ չ'իսպրցնուա տգրկաչի մծով . առ մծով . հագջհագջ ճղանուն Դղդշաւ
Տէրքիմի , Դղբիմ ծաղը ղյուդըմըզիմով վրգիվը դոմիտով Նաղեսնամի ձմար ցլլառ ըի ուշնով

Ս. Գ. ստացուեցաւ յենժ քանակութիւնն նոր կարէմեքեաների:

Բաժանուններ. Բաժան. Մեքայելեան փողոց. առև. Մերկա Աւագով:

ՔԱՆԴԱՅԻՆ. ԲՈՒԼԼՈՐԻ ՀԱՆՈՒՆԱԿԱՐԱՆ ԶԵՐԵԿՈՒԼԻ:

Բաբելոն. Պոլսեցիները փողոց, տուն թեքել օղի:

ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԳՐԱՎԱՃԱՌԱՆՈՅՈՒՄ ՎԱՃԱՌՎՈՒՄ ԵՆ
ՀԵՏԵԻԵԱԼ ՆՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

	Բ. Կ.
1. Սրբառնչութեանց Համով-Հոտով	1 35
2. Թորոս Կոլբար մ. II	1 50
3. Ալլահադէրէան Ուլնիա կամ Ձէյլթուն	1 35
4. Միլիարդէան Սարէն ձորէն մ. I	1 —
5. " " " II	1 25
6. Պարոն Լըյոնի ծերութեանը 4 Հատ	2 75
7. Գեօրգէ Հերման և Գորոթէա	1 30
8. Ալիքա	— 50
9. Շերվաղաթի Գործակատարի չիշատակարանից	— 50
10. " Խնամատար	— 50
11. Շերենց Վանայ սաղը	— 75
12. Սրբառնչութեան փնջիկ	— 20
13. Պիլիբերտեան ձաշակ արդի Հայ մատենագրութեան	— 65
14. Մարտիրոս Ծաղիկ արդի մատենագրութեան	1 —
15. Տիւղիմէան Գործնական Համարակալութիւն	2 75
16. Սափարեան Բուսաբանութիւն	1 25
17. " Երկրաբանութիւն	1 25
18. Սրբառնչութեան Աշխարհագրութիւն	1 25
19. Շահալիբեան Լեւոնի վիշաթը (սակաւութիւն)	1 25
20. Բաշի միութիւն Հայոց Լեհաստանի	2 —

ՏՓԽԻՍԻ ԲՈԼՈՐ ԳՐԱՎԱՃԱՌՆԵՐԻ ՄՕՏ ԿԱՐԵԼԻ Է
ԳՆԵԼ Կ. Կարապետեանի ՀԵՏԵԻԵԱԼ ԳՐՔԵՐԸ

	Բ. Կ.
1) Հիւսուածք Ա. և Բ. գերք	2 50
Գ. գերքն առանձին	1 50
Բ. գերքն սպառել է	
2) Հայոց Հեթանոսական կրօնը	— 30
3) Գրաբառի խոնարհումը	— 25
4) Գրաբառի հորսմունքը	— 15
5) Ծաղկաքաղ արձակ և չափածոց բանից (ձեռնարկ գրաբառ ուսանելու համար) Առաջին շրջան, Բ. տպագրութիւն փոփոխած	— 25
Երկրորդ շրջան	— 60
Երրորդ շրջան	— 40
6) Բառացուցակ առաջին շրջանի ծաղկաք. համար	— 20
7) Սա. Օրպէլեանի՝ Ողբի ու Կաթուղիկէն Եջմիած- նի չառաքանով և ծանօթութիւններով	— 50

Բացի Ծաղկաքաղներից միւս գրքերը գումարով գնել ցանկացող անձինք թող բարեհաճին գիմել հետեւեալ հասցեով՝ Աղէքսանդրապոլ, Տ.-Յովսէփ առաջ հռչակային Կարապետեանի: 25 և աւելի օրինակ գնողներին կը լինի 20% զիջումն. վճարը կանխիկ: Ծաղկաքաղները կարելի է գնել միմիայն Կենդրոնական գրավաճառանոցում:

Дозв. Ценз. Тифлисъ, 14 Сентября 1885 г.

Типография И. Мартиросянца.

Ամառուան ճանապարհորդութիւնից վերադարձած՝ ԴՕԿՏ. Ս. ԲԱԲԱՅԵԱՆԸ սեպտ. 12-ից սկսած է նորից երթեւեկ Հիւանդների ընդունելը իւր նախկին բնակարանում (Սերգի-եվսկի փ. № 17) առաւօտն 9—11 ժ.

ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍՆԱԽՈՐ ՀԻՒԱՆԴԱՆՈՅ

(ՎԱՐԱՆՑՈՎԻ ԱՐՁԱՆԻ ՀԱՆԴԵՊ)

Հիւանդներին ընդունում են ամեն օր: Առաւօտեան՝ 9—11 ժ. Բարեկիցի—մանկական, ներքին և կանանց հ.,—Նախապրէան—վերաբուժական (նաեւ տամնացաւի) և վեներական հ., 10—11 ժ.—Կին-բժիշկ Շիրազ—կանանց և ներքին և աչքացաւի հ. 11¹/₂—12¹/₂ ժ.—Ա. Գորգի—աչքացաւի և մանկական հ.: Երեկոյեան՝ 6—7 ժ.,—Նաւասարդեան—7—8 ժ.: Կարմա—կոկորդի և ականջի ցաւերի:

Համաբարդուրդ (կօնսիլիում—Հիւանդանոցի բժիշկների) շաբաթ երեկ. 7—8 ժ.:

Հիւանդանոցը ունի սենեակներ գիշերօթիկ Հիւանդների համար:

Երթեւեկ Հիւանդները վճարում են 50 կ. համախորհրդի համար 3 ր.: Ձքաւորները՝ անվճար:

Հիւանդանոցի վերատեսուչ Նախապրէան: 12—14

Դուրս եկաւ մամուլի տակից

ՖԵՐԴԻՆԱՆԴ ՇՄԻԴԹԻ

ԲԵՆԻՍՄԻՆ ՖՐԱՆԿԼԻՆ

II տիպ.

Թարգ. գերմ. փոխ. ՎԱՐԴԱՆԵԱՆՑ.

Գինն է 40 կոպ.

Մամուլի տակն են Ֆ. Շմիդի

Գերգէ Վաշիշիձե, գերմ. Թարգմ. փ. Վ. II տիպ. 140 էջ.

Հոմերի Իլիադնը, արձակ պատմութեամբ, գերմ. Թարգմ. փ. Վ. 300 էջ.

Հոմերի Օդիսսեանը, արձակ պատմութեամբ, գերմ. Թարգմ. փ. Վ. 340 էջ:

Լոյս տեսնելու համար նիւթական ձեռնարկութեան կարգաւ է՝ Ա. Գրուբէի

Պարման պարբերական, նոր ժամանակից, գերմ. Թարգմ. փ. Վ. մի հատոր 60 էջ: